

SEM *afoor*

februari
2012

jaargang 13
nummer 1

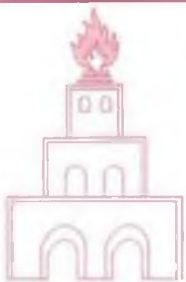
Bataven

Land van Waas

Rijnsburger skeletten

Aken en Karel de Grote

Flumen Rhenus in Picardië

Studiekring Eerste Millennium

De studiekering beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen de rivieren Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

Inhoud

1	Van de redactie	
2	Het Britse tin in de Romeinse tijd	<i>Ruud van Veen</i>
5	Flumen Rhenus in Picardië, de Somme?	<i>Gysels en De Wijs</i>
11	Het Land van Waas als geschenk	<i>Menno Knul</i>
14	SEMafoortjes: Alexander de Grote, Klimaatveranderingen in het eerste millennium, Vroegmiddeleeuwse handelsscheepvaart, Romeinse wachttorens Veldhoven, Verdwenen dorpen	<i>Redactie</i>
15	Rijnsburger skeletten – een oplossing van het dateringsprobleem	<i>Henk Feikema</i>
20	SEMafoortjes: Keltische Oppida, Nifterlaca: Walburgkerk Groningen (Nifterlaca)	
21	Bonifatius – Recensie	<i>Martien van Zoeren</i>
23	Bonifatius – Recensie	<i>Gerrit Hekstra</i>
25	SEMafoortjes: Vraag i.v.m. Doetinchem (?), Twee landengeschiedenissen	
26	Aken zonder Karel de Grote	<i>Ad Maas</i>
27	Lag Aken in Aken?	<i>Joep Rozemeyer</i>
29	Bataven, Watten en taalkundigen	<i>Ruud van Veen</i>
32	SEMafoortjes: Staveren 950, Warns (Nifterlaca), De Reis door Friesland van Wizo Flandrensis	
34	Archeologisch erfgoed eerste millennium	<i>Redactie</i>
35	Antwerpen in de Merovingische tijd	<i>Rob Voogel</i>
41	Tentoonstellingen	
41	SEMafoortjes: Chronologie 1e millennium, Kleinere bijeenkomsten	

Van de redactie

Voor u ligt het eerste nummer van de dertiende jaargang van *SEMafoor*.

We beginnen dit nummer met actieve *SEMafoor*-medewerker Ruud van Veen. Hij schreef een boeiend artikel over de Britse tinhandel die al ruim voor het eerste millennium op gang kwam.

Vervolgens steken we Het Kanaal terug over voor een zoektocht naar de verdwenen Renus in Noord-Frankrijk. Twee nieuwe auteurs, Hendrik Gysels -- emeritus hoogleraar ecologie, milieuhygiëne en ruimtelijke ordening van de Universiteit Gent -- en Jules de Wijs -- huisarts op rust -- poneren de Somme als kandidaat en poneren een hypothese van onthoofding door de Aisne.

Met Menno Knul en zijn artikel over het Land van Waas zitten we bij de eerste Hollandse graaf *Dirk I* Menno Knul plaatst namelijk 'foreest wasda' tussen Rijnsburg en Den Haag, waar diverse namen aan Wasda herinneren: Waasdorp, Waasdorper vlakte en Wassenaar. Hij leert ons dat de *Vos Reynaerde* zich in Zeeuws-Vlaanderen afspeelde en ontdekte een leuke woordspeling in het verhaal indien geïnterpreteerd wordt vanuit het oogpunt van Delahaye.

Met Henk Feikema en zijn 'Rijnsburger skeletten' zijn we bij de geschiedenis van *Floris V* aanbeland. Henk bespreekt de problemen met C14 en biedt een oplossing van het dateringsprobleem.

Dat het boek van Rinus Boidin ook niemand onberoerd liet was te verwachten. Martien van Zoeren en Gerrit Hekstra bespreken zijn betoog over het doorprikken van de mythes en legenden omtrent Bonifatius

Ad Maas en Joep Rozemeyer komen terug op de discussie rond Aken. Ad bespreekt de mening van Illig die het begin van de bouw van de Dom op basis van nogal harde feiten plaatst in de twaalfde eeuw. Joep bewijst dan weer dat deze wel degelijk in het eerste millennium geplaatst moet worden.

In een tweede artikel komt Ruud nog eens terug op de taalkundige aspecten van de Bataven/Watten-discussie. En ook Antwerpen mocht niet ontbreken in dit nummer.

Rob Voogel heeft het over de Merovingische tijd van Antwerpen, of beter over het ontbreken van alle sporen van deze periode en leert ons hoe Sint-Eligius en Sint-Amandus toch zozeer met de geschiedenis van Antwerpen verbonden werden

De redactie van *SEMafoor* heeft Jeff van Hout gevraagd om regelmatig verslag te doen van de discussies op het internetforum van www.nifterlaca.nl. In *SEMafoor* van augustus 2011 (jaargang 12 nummer 3) verscheen een eerste verslag. Ook in dit nummer neemt Jeff van Hout deze moeilijke taak op zich. Jeff heeft voor dit nummer een samenvatting gemaakt van de discussie rond de 'Slag bij Warns' en over de Walburgkerk

Ondanks een grote toevloed van kopij, verzoeken wij u voor 1 mei aanstaande uw eventuele bijdrage in te leveren. Ook uw ideeën in verband met het thema van het komende symposium (Saksen) zijn van harte welkom.

Het bestuur van SEM is ook de redactie van *SEMafoor*. Gewoonlijk worden bestuur en redactie gescheiden maar bij SEM is daar bewust niet voor gekozen. Leden van bestuur en redactie hebben tot taak een eerlijke publieke discussie te organiseren op het werktein van SEM. Ze vertegenwoordigen niet een richting, hebben geen achterban noch te maken met last- en ruggespraak ten aanzien van welke groep of persoon ook. De taak van elk bestuurslid en redactielid staat los van een rol als onderzoeker/auteur. In die hoedanigheid is er ruimte voor eigen interpretaties en visies. Dergelijke stukken worden onder eigen naam gepubliceerd. Informatieve teksten zonder auteursnaam, zoals SEMafoortjes en de tentoonstellingsagenda, zijn van de redactie, tenzij anders aangegeven.

Het Britse tin in de Romeinse tijd

Ruud van Veen, Groningen

Onlangs kocht ik *Trade-routes and commerce of the Roman empire* van M.P. Charlesworth (1974), in de verwachting dat ik in de hoofdstukken 11 (Gaul) of 12 (Britain) daarvan wel iets zou vinden over de Romeinse tinroute. Sinds ik daar voor het eerst van hoorde heb ik het verhaal over het belang van het Britse tin voor de Romeinen en het bestaan van een Romeinse tinroute kritiekloos geslikt, maar een bevestiging in het boek van Charlesworth bleef uit. Op p.216 ervan vond ik daarentegen de volgende tekst:

".....On the other hand, a mystery seems to overhang the problem of British tin; neither Strabo nor Tacitus mention it as an export, though we know from other authors that it was obtained from our island before; there was indeed a very small Roman settlement near Bodmin, dating from the late first century, which *may* be connected with the tinworks close by, but we can be certain that this mining was not pursued very actively until the late third or fourth century, and so far there has been but one piece of tin found in the West Country in contrast to the mist of legend and conjecture that has grown up about the commerce of it."

Nu leek het me mogelijk dat *the mist of legend and conjecture* rond dit onderwerp sinds 1974 was opgetrokken, maar uit een kleine zoektocht op het internet bleek dat niet. Anderzijds waren er die *other authors*, die over het Britse tin in de oudheid hebben geschreven. Om wat helderheid in de zaak te krijgen moesten er m.i. drie aspecten aan onderscheiden worden: 1. het gebruik van tin in de oudheid in het algemeen, 2. de productie van tin in Britannia in de Romeinse tijd, en 3. aanwijzingen voor het bestaan van een Romeinse "tinroute". Belangrijk daarbij zijn de onloochenbare bevindingen van de archeologie en de eventueel in twijfel te trekken verklaringen van geschiedschrijvers: Herodotus (vijfde eeuw v.Chr.), Timaeus (vierde eeuw v.Chr.), Diodorus van Sicilië (eerste eeuw v.Chr.) en Strabo (rond het begin van de jaartelling). Dat waren allemaal Grieken, dus mensen voor wie Britannia een ver en mythisch land was. De woorden van Timaeus zijn tweedehands, want ze zijn doorgegeven door de Romeinse geleerde Plinius de Oudere (eerste eeuw n.Chr.). Charlesworth's bewering dat Strabo niets over het Britse tin zegt is niet helemaal waar. Waar hij het over de tinmijnen van Zuid-Spanje heeft (III,2,9), zegt Strabo dat er naar Marseille óók tin van de Britse eilanden gaat.¹ Maar die opmerking geeft in ieder geval niet de indruk dat de Britse eilanden toen de belangrijkste leveranciers van het metaal waren. Laten we echter beginnen bij het eerste punt van onze driedeling: het gebruik van tin in de oudheid in het algemeen.

Archeologen hebben een indeling van de prehistorie die gebaseerd is op het gebruik van materialen waar in de betreffende periode wapens en gereedschappen van gemaakt werden. Hun grofste indeling is die naar Steentijd, Bronstijd en IJzertijd. Alleen de laatste twee zijn voor dit verhaal van belang. Tin is een belangrijke grondstof van brons en heeft dus in de Bronstijd een grote rol gespeeld. Voor de Romeinen kan het echter niet erg belangrijk meer zijn geweest, want volgens de Algemene Winkler Prins Encyclopedie (1972) eindigde de Bronstijd ca. 700 v.Chr. Natuurlijk is men niet van de ene op de andere dag voor wapens en gereedschappen andere materialen gaan gebruiken, maar we kunnen er wel van uitgaan dat ze vanaf ca. 600 nog hoofdzakelijk van ijzer werden gemaakt. Volgens de genoemde encyclopedie was ijzer rond 600 v.Chr. van Europa tot China het belangrijkste materiaal voor wapens en gereedschap. Bekend was ijzer echter al veel langer. IJzeren voorwerpen, ook wapens en gereedschappen, mogen we blijkbaar al vanaf ca. 2000 v.Chr. verwachten.² Wapens van ijzer werden al ca. 1500 v.Chr. algemener. Er bestaat een brief van een Egyptische vorst aan de koning van de Hethieten waarin de eerstgenoemde zich verontschuldigt voor het uitblijven van een zending ijzeren zwaarden. Het probleem van de vervaardiging van ijzeren voorwerpen is dat een smid veel meer gereedschappen (ijzeren hamer en aambeeld, blaasbalg) behoeft dan een bronggieter. Ook heeft de ijzerbewerker hogere temperaturen nodig. Vanaf ca. 500 v.Chr. zijn ijzeren gereedschappen (beitels, zagen, drevels) echter algemeen. Voor de Romeinen was het al een alledaags metaal, zodat een Romeinse villa niet zelden een eigen ijzergieterij had.³

We mogen er dan ook wel van uit gaan dat ijzer voor de Romeinen veel belangrijker was dan brons, en ook dat zet een vraagteken bij het belang van de handel in het Britse tin in de eerste eeuwen van onze jaartelling. In het citaat uit het boek van Charlesworth lezen we over de tinproductie in Cornwall dan ook:

"we can be certain that this mining was not pursued very actively until the late third or fourth century...". Misschien bloeide de Britse handel in tin in de Laat-Romeinse tijd op omdat het elders schaars of ontoegankelijk werd. Dat de Romeinen aanvankelijk weinig belang hadden bij het Britse tin blijkt niet alleen uit het vrijwel ontbreken van sporen daarvan in die tijd, maar zijdelings ook uit het bestaan van een belangrijke ijzerindustrie in Britannia. Aansluitend op het fragment over tin lezen we bij Charlesworth:

"On the other hand, iron was comparatively plentiful and was worked in several places; carpenters' tools, hammers, axes, saws, chisels, files, tools for farriers and shoemakers, shears, scythes, knives, padlocks and various other implements made from iron have been found all over the country, and we have remains that shew that iron was worked in Sussex and by the Forest of Dean. In that region within recent years excavations have been made on a site which must have been of some importance; near Ross, at the ancient site of Ariconium, there have been uncovered remains that indicate that a great industry was pursued there; iron was smelted and forged and worked into various implements and an industrial town had grown up round the ironworks ; it has indeed been called a third-century Birmingham by the excavator."

"Een Birmingham van de derde eeuw" noemt men een bij Ross⁴ opgegraven industriestad uit de Romeinse tijd. Ook lood en koper waren belangrijke Britse exportproducten, maar die zullen hier verder buiten beschouwing gelaten worden. Nu het er naar uit ziet dat de Britse tinhandel in de eerste eeuwen van onze jaartelling niet bijzonder veel voorstelde, moet een poging worden gedaan om de mythevorming op dat terrein te begrijpen. De aanname dat Caesar Brittannia probeerde te veroveren vanwege het tin aldaar,⁵ kan op grond van archeologische bevindingen in ieder geval als een ongefundeerd verzinsel verworpen worden. Als het Caesar om bodemschatten te doen geweest was, dan zouden het Britse lood en ijzer eerder in aanmerking gekomen zijn.

De oudste van de hierboven genoemde Griekse geschiedschrijvers, Herodotus, leefde het dichtst bij de Bronstijd en zou wat betreft het gebruik van het Britse tin dus de beste getuige zijn geweest. Helaas laat Herodotus ons lelijk in de steek.⁶

"Over de landen, die in Europa het verst naar het westen liggen, kan ik geen nauwkeurige mededelingen doen. Enerzijds namelijk aanvaard ik niet het bestaan van een door de barbaren Eridanos genoemde rivier, die zou uitmonden in de noordelijke zee, waarvandaan het barnsteen, naar men zegt, tot ons komt; anderzijds weet ik ook niets van Kassiteriden-eilanden, vanwaar het tin tot ons komt."

Toch heeft men de conclusie getrokken dat de in deze tekst genoemde 'tin-eilanden' bij Zuid-Engeland lagen. Het is echter heel goed mogelijk dat er eilanden voor de Bretonse kust zijn bedoeld, want van Bretagne is bekend dat het in de oudheid aanzienlijke hoeveelheden tin exporteerde.⁷ Het metaal zou naar eilanden gebracht kunnen zijn ten behoeve van export over zee (en om de ware herkomst ervan geheim te houden). Misschien lagen die eilanden zelfs nog wel zuidelijker, want volgens Timaeus, die ongeveer een eeuw na Herodotus leefde (?), brachten de Britten hun tin naar het eiland Mictis, dat op zes dagen varen van Brittannia lag.⁸ De opmerking van Timaeus is tevens de oudste vermelding van het Britse tin. De bijdrage van Strabo aan onze kennis daarover hebben we al vermeld: het metaal werd verhandeld via Marseille. Wat er overblijft is het verhaal van Diodorus van Sicilië over het tin uit Cornwall en Devon. Weliswaar wordt het waarheidsgehalte van deze Griekse geschiedschrijver in twijfel getrokken door historici van naam, zoals Theodor Mommsen,⁹ maar we mogen Diodorus' versie niet overslaan, want juist zij is waarschijnlijk de bron van de verhalen over het tin uit Cornwall en de Romeinse tinroute. Uit een Engelse vertaling¹⁰ stamt de volgende tekst van Diodorus:

"The inhabitants of Britain who dwell about the promontory known as Belerium¹¹ are especially hospitable to strangers and have adopted a civilized manner of life because of their intercourse with merchants of other peoples. They it is who work the tin, treating the bed which bears it in an ingenious manner. This bed, being like rock, contains earthy seams and in them the workers quarry the ore, which they then melt down and cleanse of its impurities. Then they work the tin into pieces the size of knuckle-bones and convey it to an island which lies off Britain and is called Ictis,¹² for at the time of ebb-tide the space between this island and the mainland becomes dry and they can take

the tin in large quantities over to the island on their wagons. And a peculiar thing happens in the case of the neighbouring islands which lie between Europe and Britain, for at flood-tide the passages between them and the mainland run full and they have the appearance of islands, but at ebb-tide the sea recedes and leaves dry a large space, and at that time they look like peninsulas. On the island of Ictis the merchants purchase the tin of the natives and carry it from there across the Strait to Galatia or Gaul; and finally, making their way on foot through Gaul for some thirty days, they bring their wares on horseback to the mouth of the river Rhone."

Ondanks de bedenkingen van geschiedkundigen ziet dit fragment er betrouwbaar uit. Het beschrijft de eigenaardigheden van een volk dat op een voorgebergte met de naam Belerium woonde, en het beschrijft betrekkelijk uitgebreid de winning van en handel in Brits tin. Aan de laatste zin, over de reis van een dertigtal dagen door Gallia, is het idee van een "tinroute" ontsproten. In deze tekst ligt het tineiland (Ictis) niet zes dagen varen van de Britse kust, maar daar zo dicht bij dat het er bij laag water als het ware aan vast zit. Wie wel eens in Cornwall is geweest denkt dan onmiddellijk aan St.-Michaels mount bij Marazion, maar de archeologie heeft dat verband niet kunnen leggen en het is dus mogelijk dat Diodorus hier twee (of meer) verhalen door elkaar heeft gehaald. Veel waarschijnlijker is echter dat Diodorus niet een situatie uit zijn eigen tijd beschrijft, maar dat hij (verloren werk van) Timaeus heeft nageschreven. Het is tenminste bekend dat hij dat wel vaker heeft gedaan.¹³ Het zou zelfs kunnen dat hij van Timaeus een fragment heeft overgenomen dat afkomstig was van Pytheas van Massilia, een Griek uit Marseille die misschien tijdgenoot van Timaeus was. Wat we in de tekst van Diodorus dan zien is tinhandel in de vierde eeuw v.Chr. En tevens overeenstemming met de hedendaagse opvattingen over de herkomst van het Europese tin in oudheid en middeleeuwen.¹⁴

- * Tin werd voor het eerst gewonnen rond 2500 v.Chr. in het Ertsgebergte.
- * Vandaar verspreidde de techniek zich rond 2000 v.Chr. naar Bretagne, Cornwall, Spanje en Portugal.
- * Na de verovering van Gallia was Bretagne voor de Romeinen een belangrijke bron van tin.
- * De Iberische tinmijnen waren gedurende de Bronstijd belangrijk voor het hele Middellandse zeegebied en werden ook in de Romeinse tijd intensief benut.
- * Devon en Cornwall waren gedurende de oudheid belangrijke leveranciers van tin voor het Middellandse zeegebied, maar begonnen de markt pas te domineren vanaf de derde eeuw (n.Chr.), toen de Spaanse mijnen uitgeput raakten.
- * De tinmijnen van Bretagne en Cornwall bleven tot na de middeleeuwen van belang.

Bij de huidige stand van onze kennis moet het verhaal over Caesar's poging tot verovering van Engeland vanwege de onmisbaarheid van het daar gewonnen tin dus verworpen worden. Voor het bestaan van een Romeinse "tinroute" vanuit Zuid-Engeland is geen enkele aanwijzing te vinden.

¹ Althans, volgens een vertaling van Strabo's werk op <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/Roman/Texts/Strabo/home.html>

² Hodges, Henry: *Techniek in de Oudheid*. Bussum 1973, p.133.

³ *Techniek in de Oudheid*, p.208.

⁴ Waarschijnlijk is Ross-on-Wye bedoeld.

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Mining_in_Cornwall_and_Devon#Diodorus_Siculus.27s_account

⁶ *Herodotos Historiën*, vertaling Dr. Onno Damsté. Bussum 1974, blz. 187 (boek III, 115).

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Tin_sources_and_trade_in_ancient_times

⁸ Plinius *Historia Naturalis* IV 30.(16.)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%2D4%3Achapter%3D30>

⁹ zie de in noot ⁵ genoemde tekst

¹⁰ http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html

¹¹ Cornwall?

¹² Misschien hetzelfde eiland als het door Timaeus genoemde *Mictis*.

¹³ Cunliffe, Barry: *The extraordinary voyage of Pytheas the Greek*. London 2001, p.75.

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Tin_sources_and_trade_in_ancient_times

Flumen Rhenus in Picardië, de Somme?

Hendrik Gysels, Merelbeke en Jules de Wijs, Averbode

To be clear, there is nothing wrong in science with putting forth bold hypotheses that ultimately turn out to be wrong. Indeed, science thrives on novel, innovative ideas that – even ultimately wrong – may lead researchers in productive new directions.^[1]

Probleemstelling

In zijn boek *De Mythe*^[2] voert M.P. Boidin (2010) als noordelijke limes van het door Rome in het begin van onze jaartelling onderworpen gebied in Gallië de Rhenus ten tonele, een rivier waarvan we alleen maar zeker weten dat die daar in onze dagen niet meer vloeit. De auteur betoogt dat er aldus een hele reeks feiten en gebeurtenissen uit de Romeinse en vroeg-Frankische periodes in de geschiedenis van onze landen - de Nederlanden, Noord-Frankrijk en West-Duitsland - beter verklaard en ruimtelijk gesitueerd kunnen worden dan wanneer men de Romeinse Rhenus klakkeloos met de huidige Rijn vereenzelvigd.

Boidin zit hiermee helemaal in de sfeer en de toonaard die in de Studiekring Eerste Millennium (SEM) - op zijn zachtst gezegd - op brede instemming mag rekenen: het gedachtegoed van Albert Delahaye (1984, 1999). Deze auteur ging ervan uit, dat - kort gezegd - onze vroegmiddeleeuwse geschiedenis zich grosso modo 300 km zuidelijker heeft afgespeeld dan in de klassieke geschiedenisboeken algemeen wordt aangenomen.

In zijn hoofdwerk *De Ware Kijk Op...*^[3] vermeldt Delahaye achter Rhenus bijna steeds tussen haakjes (Schelde). Toch gaat Boidin niet voort op deze hypothese van Delahaye, maar zoekt wel verder in Noord-Frankrijk tussen Schelde en Somme en hij tekent grofweg op een kaartje (fig. 29) zijn denkbeeldige Rhenus van nabij Langres tot Cap Griz-Nez tussen Calais en Boulogne.

Verder was Noviomagus niet Nijmegen, maar Noyon; Dorestad kon best Doornik wezen en Bonifatius, na zijn oversteek van Het Kanaal op zijn smalste doorgang, het Nauw van Calais, werd niet bij Dokkum in Friesland, maar in Frans-Vlaanderen vermoord. In elk geval door Friezen, want die Fresones woonden toen daar en niet in het huidige Friesland. Dat landsdeel stond immers in die periode bij vloed een behoorlijk aantal centimeters onder het zeewater, zoals trouwens ook Holland, Zeeland en Kust-Vlaanderen. Wie daaraan twijfelt, moet maar naar de mariene sedimenten kijken, die de zware stormvloed, die vroeger wel als Derde Duinkerke Transgressie bestempeld werden, daar hebben afgezet... Want niet de historici, maar de geologen hebben in deze discussie het laatste woord.

De auteurs van voorliggend artikel zijn van mening dat de revolutionaire hypothese en de argumenten van Delahaye en Boidin te belangwekkend zijn om zonder ernstig wetenschappelijk onderzoek voetstoots afgevoerd te worden. Door hun standpunten op een verantwoorde wijze aan het beschikbare wetenschappelijke materiaal te toetsen, kan een nieuwe kijk op de verovering van Gallië door Julius Caesar en zijn opvolgers tijdens het keizerrijk verkregen worden. Dit is eveneens het geval voor de gebeurtenissen in ruimte en tijd in de periode na de Volksverhuizing, toen het Frankische Rijk zich consolideerde, Neustrië en Austrasië tot stand kwamen en Karel de Grote met zijn veroveringstochten een imperium verkreeg, dat pretendeerde het voormalige Romeinse imperium naar de kroon te steken.

In Boidins eigen woorden: "Veel Romeinse plaatsen en situaties in Gallië zijn opgehangen aan deze Rhenus. De beschrijving beperkte zich niet tot de Romeinse bronnen, ook de Merovingische en Karolingische situaties laat men veelal afhangen van de ligging van een stad of een land ten opzichte van de Rhenus. Als men deze rivier dus foutief plaatst in de geografische infrastructuur, dan komen alle plaatsen met een relatie tot die Rhenus op de verkeerde plek te liggen (p. 44).

Met dit initiërend artikel willen de auteurs aldus een aanzet geven tot een geografisch-geologische zoektocht naar de Rhenus, of wat er mogelijk tweeduizend jaar later van overblijft. Hier wordt in de eerste plaats gedacht aan vandaag nog bestaande rivieren, die eventueel als gevolg van zich wijzigende klimaatsomstandigheden, hun loop veranderd hebben, of die door regressieve erosie van een andere, nabijgelegen rivier onthoofd zijn en zo hun bovenloop kwijtgeraakt, waardoor hun debiet aanzienlijk verminderde. Maar ook valleien, moerassen en post-periglaciale reliëfverschijnselen kunnen bij het zoeken naar een voormalige rivierbedding als kandidaten hiervoor in aanmerking komen.

Methoden

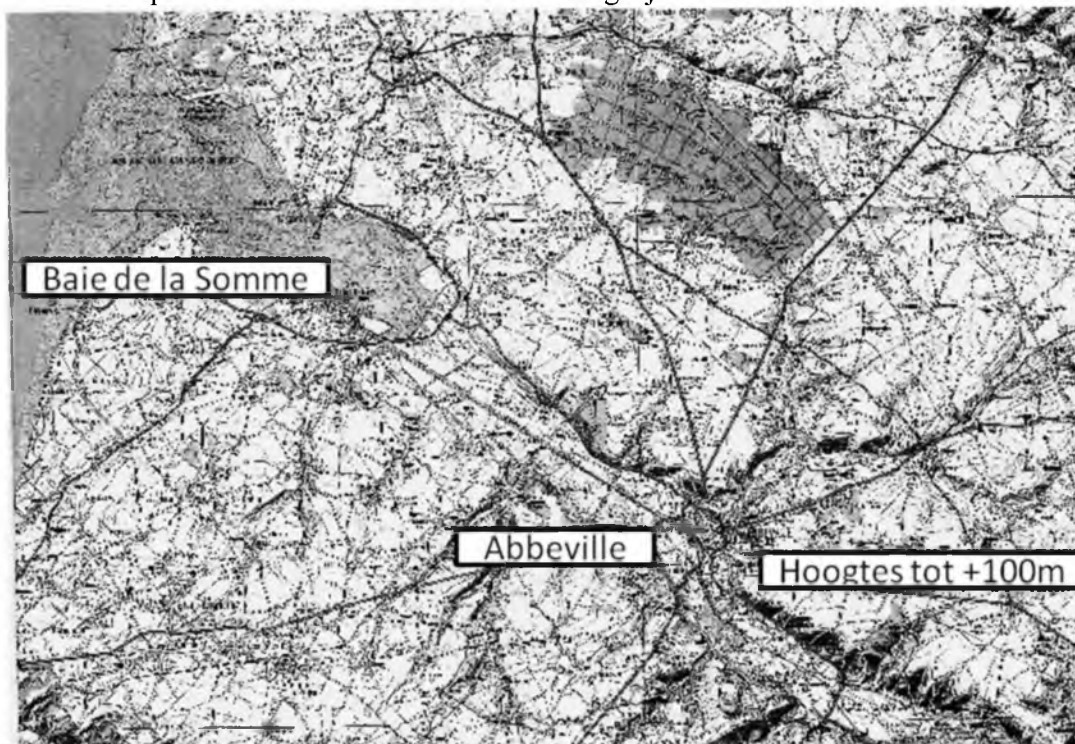
1. Het eerste wat de leek (i.c. de auteurs) doet, is een blik werpen op de topografische kaart. Van de ordinare wegenkaart naar de Franse stafkaarten is maar een stap. Uiteraard zijn vooral deze laatste kaarten

het meest verhelderend; specifieke reliëfaanduidingen en hoogtelijnen spreken boekdelen en geven een eerste idee door welke dalen en depressies in Noord-Frankrijk een werkelijk grote rivier van het formaat Seine, Maas of Rijn rond het begin van onze jaartelling en in de daaropvolgende mariene transgressieperiode logischerwijze zou kunnen gestroomd hebben.

Vervolgens versterkt of ontkracht de hydrografische kaart de eerste vermoedens tot hypothetische keuzen. Ten slotte komen de moderne luchtfotografische gegevens tot en met de GIS-kaarten, waarover de Franse geografische en geologische instituten beschikken, maar die voor de dilettant-onderzoeker uiteraard minder vlot bereikbaar zijn. Daartegenover staan de luchtopnamen die voor iedereen via het internet beschikbaar zijn, maar die van de geïnteresseerde leek al een wat verder gevorderde opleiding ter zake vereisen, om tot een verantwoorde interpretatie te kunnen leiden.

De auteurs hebben op deze laatste twee methoden geen beroep gedaan, aangezien zij met dit artikel slechts een principiële voorzet hebben willen geven voor verder - professioneel - onderzoek.

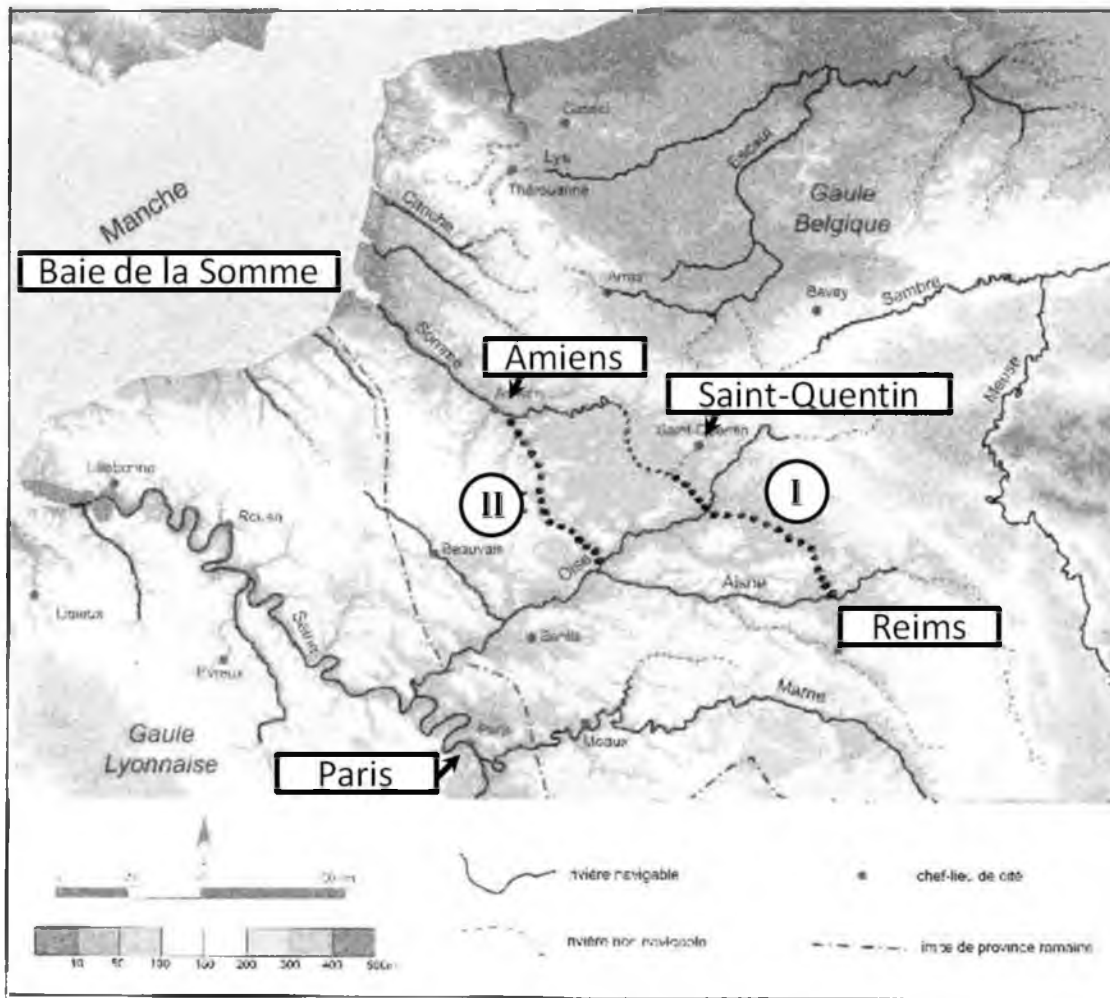
2. Dat een rivier van het formaat van de Rhenus in amper twee millennia, een fractie van een seconde in het kader van de geologische tijdschaal, totaal verdwenen zou zijn, bovendien zonder sporen na te laten, zou vanzelfsprekend een irrationele veronderstelling zijn.

Kaart 1 –Benedenloop van de Somme: insnijdingen in het landschap en indrukwekkend estuarium

Met een blik op de topografische kaart rijst dus in eerste instantie de vraag, welke huidige rivier in het kustgebied van Noord-Frankrijk de rol van de verdwenen Rhenus zou kunnen gespeeld hebben.

De eerste die daarvoor in aanmerking komt, is ontegensprekelijk de Somme. Een indrukwekkend estuarium, de Baie de la Somme, vormt een markante insnijding in de kustlijn. De rivier (kaart 1) stroomt van Amiens tot de zee in een bedding, die kilometerbreed bezaaid is met uitgestrekte vijvers en moerassen, trouwens met een grote natuurhistorische en ecologische waarde. Maar ten noorden hiervan vindt men nog twee rivieren, weliswaar veel kleiner en korter dan de Somme, die bijna parallel hiermee hun weg zoeken naar Het Kanaal: de Authie en de Canche. Ze bezitten insgelijks een estuarium, maar de afmetingen van de Embouchure de la Canche zijn qua omvang niet te vergelijken met die van de Baie de la Somme, en dit geldt evenzeer voor de Authie.

Kaart 2- Kandidaat 'bovenlopen' van de 'Rhenus' (Somme)

3. De topografische, en meer nog de orohydrografische kaarten kunnen ook een indicatie geven voor een kandidaat-bovenloop van de Rhenus (kaart 2). Wanneer men de huidige bovenloop van de Somme denkbeeldig doortrekt tot de laaggelegen vlakte ten zuiden en zuidoosten van Saint-Quentin (I), belandt men ten noorden en noordoosten van Laon in de moerassen van Saint-Boétien, een uitgestrekt complex van vijvers en turfgronden. Nog enkele kilometers oostwaarts stoot men op de Aisne, heden ten dage een aanzienlijke bijrivier van de Seine, en die haar oorsprong vindt op de hogergelegen hellingen van de heuvellanden van Oost-Frankrijk. Het is niet ondenkbaar, dat in historische tijden de Somme, eventueel door een rivieronthoofding door de Oise?) haar oorspronkelijke bovenloop, zijnde de Aisne, kwijtgeraakt is. Want daarmee ging de Aisne dan niet meer naar de Somme stromen, maar ging ze tot het Bekken van de Seine behoren. Hierdoor bezat de Somme niet meer de allures van een "woeste, brede vloed", zoals de Romeinse geschriften de Rhenus karakteriseerden.

4. Voorgaande redenering mag dan logisch en voor de hand liggend lijken, zij blijft ondanks alles tot nader order zuiver speculatie. Er zijn andere en even voor de hand liggende verklaringen mogelijk, die even speculatief zijn. Bijvoorbeeld, zo'n kleine honderd kilometer zuidelijker dan het hoger ontwikkelde scenario liggen in twee opmerkelijk ingesneden bijrivierdalen, tussen enkele cuesta's van het Bekken van Parijs, de riviertjes Aronde en Avre (II). De eerste watert oostwaarts af naar de rechteroever van de Oise, niet ver van de plek waar op de linkeroever van deze rivier de Aisne uitmondt; de tweede stroomt westwaarts naar de Somme. Andermaal is het denkbaar dat twee millennia geleden de Rhenus zijn middenloop had door de valleien waar nu alleen nog maar de Avre en de Aronde hun beperkte debiet in tegengestelde richtingen naar verschillende stroomgebieden voeren.

5. Ten slotte, een prospectie heeft de auteurs een kijk op de situatie verschaft, beter en concreter dan wat alleen maar het cartografisch materiaal kon opleveren. Er zijn, zonder aanspraak te willen maken op het label van vakkundige fotografische documentatie, enkele foto's genomen van alle rivieren en riviertjes die, althans in de hier ontwikkelde visie, van betekenis kunnen zijn voor de reconstructie van de Rhenus uit het begin van onze jaartelling. Dat zijn dus de Somme, de Authie en de Canche enerzijds, en de Avre en de Aronde anderzijds, alsook het moeras van Saint-Boétien.

Resultaten

1. De oppervlakkige prospectie is van dien aard om de voorlopige aanname van de auteurs volledig te bevestigen: de benedenloop van de Somme is de meest aangewezen rivier om als opvolger van de veel grotere en bredere Romeinse Rhenus te fungeren. De winterbedding, op vele plaatsen opvallend begrensd door steile oevers en de brede en soms ook langgerekte waterpartijen die de huidige rivier zowel op haar linker- als haar rechteroever flankeren, bieden alle mogelijkheden om zich te verbeelden hoe hier een rivier van breed formaat haar weg naar Het Kanaal heeft gebaand

2. Van de Authie en de Canche kan ongeveer hetzelfde verondersteld worden, alleen vindt men hier alles op een veel kleinere schaal, vooral zijn de begeleidende vijvers veel kleiner en ze komen veel minder frequent voor.

1. De Authie in Roussent 2. De Canche in Boubers 3. De Somme 4. Stroomgebied van de Somme
5. De moerassen van Saint-Boétien 6. De Aronde in Montiers 7. De Canche in Marconne / St.-Georges

3. Wat betreft de (verdwenen) middenloop van de Rhenus, konden de veronderstellingen die opwellen ter plekke, eveneens goed in overeenstemming gebracht worden met degene die op grond van de cartografische gegevens reeds geformuleerd waren. Dit sluit evenwel ook in, dat zo'n eenvoudige prospectie niet kan volstaan om een definitieve keuze te maken tussen een traject van Somme tot Aisne via de moerassen ten noordoosten van Laon, of een aanzienlijk zuidelijker gesitueerd traject door de laaggelegen dalen van Avre en Aronde. De Avre loopt door een vrij smal en scherp ingesneden dal, dat gekenmerkt is door opvallend veel natte gronden, om bij Amiens in de Somme uit te monden. De Aronde van haar kant vertrekt (op luttele kilometers afstand van de plek waar een zuidelijk bijriviertje van de Avre ontspringt) als een klein beekje, dat door het dorpje Montiers kabbelt in een opmerkelijk breed dal, met een hoge steile oever aan de zuidzijde en een veel lagere, geleidelijk oplopende oever aan de noordzijde.

4. De moerassen van Saint-Boétien ten slotte laten alle mogelijkheden voor speculatie ter zake open. Staande aan de oever van een van de vele uitgestrekte, langgerekte vijvers, die zich tussen de welig begroeide moerasbiotopen bevinden, kan men zich met enige verbeelding gemakkelijk aan de boord van een brede, kalme rivier wanen.

Discussie

De discussie omtrent de bevindingen van de prospectie kan in feite kort zijn. De Franse historicus P. Leman projecteert in zijn werk over de Romeinse heirbanen in het noordelijkste deel van Frankrijk, op de oro-hydrografische kaart van dit gebied, het westelijk deel van de grens tussen de twee Romeinse provincies, Gallia Celtica (later ook Gallia Lugdunensis genoemd), en Gallia Belgica, op weinige kilometers van de benedenloop van de huidige Somme, en vrijwel parallel hiermee (kaart 2). Uiteraard ligt het voor de hand, dat deze auteur zich gebaseerd heeft op historische en archeologische parameters, en niet zozeer op geografisch-geologische. Het zal de aandachtige lezer ook dadelijk opvallen, dat deze historische gegevens in oostelijke richting op niet onaardige wijze insgelijks gelijklopen met de in dit artikel geponeerde mogelijkheid, dat de verdwenen middenloop van de Rhenus, als effectieve grens van het imperium, via het Aronde-Avre traject zou kunnen gelopen hebben.

Het moge alsdan verleidelijk zijn bij deze vaststelling victorie te kraaien, maar enige hoerakreet ter zake zou absoluut voorbarig zijn. Het is immers de heilige plicht van de wetenschappelijke onderzoeker zich bij het formuleren van zijn bevindingen uitsluitend te baseren op het wetenschappelijke feitenmateriaal, om het even of het om historisch - archeologische, of geografisch - geologische gegevens gaat. Uit hun verband gehaalde gegevens, uit de lucht gegrepen veronderstellingen en spitsvondige speculaties zijn zonder meer uit den boze.

Zelfs de tot hiertoe best gefundeerde hypothese dat de benedenloop van de huidige Somme zou overeenstemmen met die van de Romeinse Rhenus, behoeft verder feitelijk onderzoek. Want ook de Authie en de Canche mogen in dat verband niet definitief afgeschreven worden - ook hier kan alleen een gedegen geologische prospectie en geografische studie definitief uitsluitel geven. Uiteraard geldt ook hetzelfde voor de noordelijke variant van de mogelijke voormalige Aisne absoluut voorbarig zijn. Het is immers de heilige plicht van de wetenschappelijke onderzoeker zich bij het formuleren van zijn bevindingen uitsluitend te baseren op het wetenschappelijke feitenmateriaal, om het even of het om historisch - archeologische, of geografisch - geologische gegevens gaat. Uit hun verband gehaalde gegevens, uit de lucht gegrepen veronderstellingen en spitsvondige speculaties zijn zonder meer uit den boze. Zelfs de tot hiertoe best gefundeerde hypothese dat de benedenloop van de huidige Somme zou overeenstemmen met die van de Romeinse Rhenus, behoeft verder feitelijk onderzoek. Want ook de Authie en de Canche mogen in dat verband niet definitief afgeschreven worden - ook hier kan alleen een gedegen geologische prospectie en geografische studie definitief uitsluitel geven. Uiteraard geldt ook hetzelfde voor de noordelijke variant van de mogelijke voormalige Aisne- Somme verbinding via de laagvlakte bij Laon en het moerasgebied van Saint-Boétien. Uiteindelijk is met dit alles nog niets gezegd over de andere mogelijke tracés die de historische rivier gevolgd kan hebben, evenmin over de rol van de andere belangrijke en ook de minder grote rivieren in de buurt.^[4]

Zie: foto 7 De Canche in Marconne/St.-Georges. Let op de brede vallei, de oever met hoge kalrotsen en vergelijk deze met foto 2. De Canche is als het ware de Somme in kleiner formaat.

Is dit voer voor het door sommigen geuite vermoeden, dat de Rhenus via meerdere mondingen (Canche, Authie...) Het Kanaal bereikte?

Een discussie over de Rhenus / Schelde hypothese van Delahaye achten wij in deze Somme-context niet op haar plaats, maar wat met de Oise en de Marne, wat met hun bijrivieren? Welke sedimenten zijn er meegevoerd van de heuvel- en berglanden die daar in oost- en zuidoostelijke richting de stroombeekens in kwestie begrenzen? Komen de sedimenten uit de Franse Ardennen, de Vogezen, van het Plateau van Langres, uit de Morvan, uit de Jura of misschien wel uit de Alpen?

Het Land van Waas als geschenk?

Menno Knul, IJmuiden

De ligging van het Land van Waas zal wel geen discussie opleveren. Het gaat om het gebied tussen de Nederlandse grens, de Schelde en de Durme met St. Niklaas als voormalige hoofdstad en met een belangrijke abdij in Boudeloo. De Belgen geloven er niets van, dat het Land van Waas ooit ten geschenke is gegeven aan de eerste Hollandse graaf Dirk I. Toch wordt dat beweerd door de beroemde Egmondse kroniekschrijver Melis Stoke en figureert het Land van Waas in alle daarvan afgeleide kronieken.

Melis Stoke was er de man niet naar om dit op eigen gezag te beweren. Hij ontleende zijn kennis aan de *Annalen* en het *Chronicon van Egmond*.

Dit is wat Melis Stoke schrijft:

*"I.405-445: Der Drievoudicheit teren / Lodewich, bider gracie ons heren / Coninc, wi willen dat cont si / Onsen ghetrouwen verre ende bi / Beide de nu sijn entie hiernaer / Sijn sullen over menich jaer, Dat onse wijf de coninginne, / Vrouwe Emme, daer wi an dragen minne, / Onse hoghe jeghenwoerdichede / Angeghinc met hare bede, Dat wi den Grave Diderike, Onsen ghetrouwen, sekerlike / Soude gheven een **Foreest**, Dat in dat graefscap is meest / Ende **Wasda** bi namen heet, / Ende twater, datter duergheet, / Uutvaert, invaert, mersch ende weide, Lant ende onlant daertoe beide / Ende aldat tote dien **Foreeste** / Behoort in water ende in geeste, / Ende wiere gheboet toe daden echt. / Dit daden wi gherne ende hets recht, / Ende gheven in desen brieve / Den selven Grave, onse lieve / Dat **Foreest**, dat het sijn si / Ende besit als sijn erve vri, / Ende hjt besitte van nu voert / Met al datter nu toe behoert, / Hi selve ende sijn erfnamen / Of wien dat sijt oec altesamen / Vercopen willen of anelegghen / Sonder enich wederseggen. / Ende omdat dit vaste sal staen, / Es onse ghebot daertoe ghedaen, / Ende hebber de hant toe ghegeven / Ende hieter oec den zeghel an geven / Van onsen vingherlijn te waren. / Ghegheven in ons heren jaren / Ten dertiensten daghe van april / Acht hondert jaer ende also wel / Achte ende sestich." [13 april 868]"*

Waar is het de schenker Lodewijk de Duitser (806-876, r. 841-876) om te doen geweest om het Foreest Wasda ofwel het Land van Waas aan graaf Dirk I te schenken behalve om aan het verzoek van zijn vrouw Emma (808-876) te voldoen ?

Melis Stoke geeft hierop het antwoord:

"I.445-464: 'Dus began / Hollant Grave te vanghene an. / Weet wel, dat ic noyt en las, / Wie anders dese Grave was, / Als ons de letteren doen verstaen, / Dan hi gheboren was sonder waen / in manieren ende bi ghelike / Vanden gheslachte van Vrancrike / Of lichte Emme de coninghinne, / Doer wies bede ender doer wies minne / Hi den Grave dit goet gaf / Lodewich, daer wi seiden af / Was hem lichte nabelanc: / Want dit es de ommeganc: / Sulc lant ende sulke hantveste / Ne souden de moghenste ente beste / Enen ongheboerne joncgelinc / Niet gheven omme ghene dinc."

De schenking van het Foreest Wasda c.q. Land van Waes hield dus in, dat daarmee het grafelijke gebied van Dirk I compleet was en het graafschap van Holland daarmee begonnen was, niet langer als een leen van de bisschop van Utrecht, maar als een zelfstandig graafschap in en buiten rechte.

Aan de schenking van het Foreest Wasda c.q. Land van Waes is namelijk enkele jaren daarvoor een belangrijke schenking voorafgegaan, te weten in 863. De schenking van het Foreest Wasda vormde kennelijk het sluitstuk van deze eerdere schenking.

Opnieuw laten we Melis Stoke aan het woord:

"I.317-391: Sijt des seker ende ghewes / Dat die graefscap van hollant es / Een stic van vrieslant ghenomen / Want alst ons te voren is comen / Doemen screef viijc iaer / Ende lxiij ouer waer / Karel die kaluwe sekerlike / Die coninc was in vrankerike / Ende van vrieslant had .i. deel / Begonste te stichten al geheel / Hollant wt sinen conincrike / Want hi gaf enen dederike / Dese lande die wi alte samen / Nomen sullen in ouden namen / Daer die hantueste dus of zeget / Die tegmonde lach of leget / Jnder drieuoudicheden name / Karel want gode is bequame / Kaerl want gode is bequame / Die coninc is van vrankerike / Billic isset sekerlike / Der hoecheit vander coninc crone / Te eerne met milden lone / Die ons vrient sijn ende getrouwe / Des willen wi datmen dit bescouwe / Ende het kenlic si ionc ende ouden / Die hem andie kerke houden / Die nv sijn ende sullen zijn mede / Die tonser teghenwordichede / Die eerlike graue hagen bat / Onser goedertierenheit dat / Dat wi gauen dederike / Onsen ghetrouwen sekerlike / Somighe dingen aldaer ter stonde / Dats die kerke van egmonde / Met datter van rechte toe hoert / Dats van zuutharders haghe voert / Tote voertrappen ende kinnem / Lieflike ghehoerden wi hem / Ende ontfinghen sine bede / Als recht was ende billic mede / Ende gheuen onsen ghetrouwen man / Wies name dat staet hier bouen an / Metten dienstluden diere in sijn al / Ende diemen daer noch in hebben sal / Ghemeenlike datmen hier bouen seide / Met bosch mersch water ende weide / Wi heten ende ghebieden dit / Gheliker wijs als hi besit / Ander goet ende ander steden / Inder gherechter erfachticheden / Dat hi van onser houeschede / Dies ghelike bruken mede / Sekerlike te sinen liue / Ende so wat dat na hem bliue / Ende om dat hem sulle bliuen / So ghebieden wi indit scriuen / Dat hi vrilic houde ditte / Ende nutte ende besitte / Ende hi doe ende ordinere / Na sinen wille na sinen ghere / Daer bi gods ghenadichede / Dats hem niement doe onvrede / Ende wi willen dat onse gheuen / Ewelike na onsen leuen / Worde ghehouden sonder breken / Hebben wire die hant toe gesteken / Ende hieten datment segelen zoude / Met onsen vingherlijn van goude / Ghegheuen in ons heren iaer / Viijc ende daer naer . / Drief warf xx ende .iij. mede / Tote bladele teenre stede / Dats .i. dorp dat soe heet / Neghen daghe als men weet / Voer midzomer sinte ians dach".¹ [15 juni 863]"

Eerlijk gezegd wil het er bij mij niet in, dat de gebiedsuitbreiding met het Foreest Wasda c.q. Land van Waes gezien kan worden als het sluitstuk van de gebiedsuitbreiding van 863.

Daarvoor ligt het gebied veel te ver weg van het oorspronkelijke graafschap in Bodegraven en omgeving als leen van het bisdom Utrecht en de gebiedsuitbreiding aan weerszijden van de Oude Rijn, waar de eerdere gebiedsuitbreiding van het graafschap duidelijk tot doel had om controle te verkrijgen over de toen nog bevaarbare Oude Rijn tegen invallen van de Noormannen.

Die hadden, zoals ik in een eerdere bijdrage aan *SEMafoor* betoogd heb, de Brittenburg na de vlootexpeditie van 810 opgebouwd en ingericht als adelaarsnest, vanwaar zij hun roof- en plundertochten via de Oude Rijn konden uitvoeren.

Ik meen dan ook, dat het Foreest Wasda niet in Vlaanderen gezocht moet worden, maar aansluitend op de bestaande gebieden langs de Oude Rijn. Een aanwijzing voor een Hollandse heerschappij over het Land van Waes is in Vlaanderen evenmin te vinden. De verwarring is mogelijk ontstaan door de oude naam van Bodegraven Bodelo den Grave met Boudelo in het Land van Waes.

Ik ga liever uit van een veel kleinschaliger gebiedsuitbreiding van het jonge graafschap van Holland en situeer de eerste gebiedsuitbreiding in westelijke richting van het oude grafelijke gebied Bodegraven tot Leiden en de tweede gebiedsuitbreiding tussen Leiden en de Noordzee met inbegrip van Kennemerland tussen de Kinheim en de Hegge (Egmond) aan de noordkant van de Oude Rijn en het Foreest Wasda aan de zuidkant van de Oude Rijn.

Het gaat dus om het gebied tussen Rijnsburg en Den Haag, waar diverse namen aan Wasda herinneren: Waasdorp, Waasdorper vlakke en Wassenaar.²

Geheel nieuw is deze opvatting niet, want ook Willem Bilderdijk (1756-1831) heeft in zijn *Geschiedenis des Vaderlands* aan die mogelijkheid gedacht.

Ik vermoed, dat de rivier de Kinheim de plaatselijke naam van dit gedeelte van de Oude Rijn is geweest. De rivier gold als grensrivier tussen Holland en Kennemerland. Onder Fortrapa versta ik niet Voertrappen ('s-Gravenpolder) in het verre Zeeland, maar het dorp Veur (Voordorp) bij Voorschoten en onder Suuthar-des-hage versta ik Zoeter-woude bij Leiden, in de negende eeuw bekend als Suetan, waarvan de eigennaam van Zwieten is afgeleid. De plaats komt dan evenals Northa (Noord-A) voor in het *Cartularium Radbodi* (bezittingen van de St. Maartenskerk te Utrecht).

Eerst in de elfde eeuw is het graafschap van Holland naar het zuiden uitgebreid en is Vlaardingien de 'hoofdstad' van het graafschap geworden. Die expansiepolitiek ging toen ten koste van het Bisdome van Utrecht.

Literatuur

1. Gumbert, M. en Gumbert, J.P., *Annalen van Egmond*, Hilversum 2007
2. Melis Stoke, *Rijmkroniek*, Utrecht, H&S, 1983 (reprint van 1885)
3. Bilderdijk, W., *Geschiedenis des Vaderlands*, 1832
4. Boer, D.E.H., en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland, Zutphen*, Walburgpers, 2010

¹ Ik ga hier voorbij aan de discussie of de beide giftbrieven niet zestig jaar later door Karel de Eenvoudige zijn uitgegeven (in 922 en 923), omdat dat het vraagstuk van de locatie van het Foreest Wasda niet dichterbij brengt. De betreffende giftbrieven zijn nooit aan het licht gebracht, hoewel daarvan wel een Latijnse tekst van de hand van Petrus Scriverius bestaat en beide giftbrieven uitgeschreven zijn in diens *Rijmkroniek* van Klaas Kolyn.

² De plaatsnaam Wassenaar vinden we terug in de naam van het oude geslacht van Wassenaar. Mogelijk is de naam afkomstig van de persoonsnaam Wazo (Land van Wazo ?).

SEMafortjes

ALEXANDER DE GROTE

In Amsterdam en Utrecht waren er in 2010 en 2011 interessante tentoonstellingen over en met betrekking tot Alexander de Grote. Deze tragische held past niet in onze definitie van het eerste millennium maar dat wil niet zeggen dat zijn tochten niet relevant zouden zijn voor de geschiedenis van dit millennium. Het verband zullen we moeten zoeken in de verhouding van Griekse cultuur en Latijnse cultuur, die vanaf de zesde eeuw n.Chr. geleidelijk ontstond en bij Karel tot twee keizers leidde: een Grieks-katholieke en een Latijns-katholieke Karel). Dit uit elkaar groeien (vooral na Justinianus) is mogelijkterwijs ook relevant voor de discussie over de jarentelling van het eerste millennium. Archeologie Magazine (2010, nr. 5) kwam met een uitstekende special over Alexander. In het artikel Alexanders erfenis werd een kaart afgedrukt met het volgende onderschrift (p. 27): “De wereldkaart van Ptolemaeus. Claudius Ptolemaeus (87-150 n.Chr) heeft in zijn *Geographia* de hele bekende wereld beschreven. Hij nam 93 kaarten in zijn boek op, waarop 8000 plaatsen stonden aangegeven. De originele versie van de *Geographia* is verloren gegaan, maar rond 1300 werd een Arabische versie gevonden. Reproductie van de handgekleurde houtsnede uit: Ptolemaeus auctus restitutus, emaculatus, cum tabulis vertitibus ac novis (Vaak kortweg aangeduid als de ‘Geographia’). Uitgegeven door Johannes Scotus Straatsburg 1520. Bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam”. Klopt dit allemaal?

KLIMAATVERANDERINGEN IN HET EERSTE MILLENNIUM

Jan Buisman is terecht bekend geworden met boeken over de weerkundige toestand in de loop van de eeuwen, ook met betrekking tot het eerste millennium. Wat betreft die periode is de vraag relevant op welke bron een bevinding is gebaseerd. Dat kan zijn een schriftelijke bron (bijvoorbeeld annalen) maar het nadeel daarvan is dat we daarvan alleen maar kopieën hebben van veel latere tijd (dus wat is werkelijk contemporaine registratie en wat is later ingevoegd en erbij gedacht?). Ook archeologisch onderzoek kan in sommige gevallen natuurrampen onderbouwen. Een laatste mogelijkheid is het terugrekenen van kosmische verschijnselen met de daaraan gekoppelde en veronderstelde gevolgen daarvan. Het werk van Buisman zou met een dergelijk concept bestudeerd kunnen worden. Wellicht een waardevolle uitdaging die verder gaat dan het navertellen van wat Buisman meldt, en dat is buitengewoon boeiend.

Voor ons is relevant: Buisman, J. *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen* deel 1, 6e gew. druk Van Wijnen Franeker 2011

VROEGMIDDELEEUWSE HANDELSSCHEEPVAART

In *De Ravenbanier* is Luit van der Tuuk een reeks artikelen gestart over vroegmiddeleeuwse handelsscheepvaart. Op deze reeks komt *SEMafoor* terug als ze voltooid is en de schriftelijke bronnen en de geraadpleegde literatuur zijn gepubliceerd. Tussen het Vikingenootschap (Viking.genootschap@telenet.be) en het Dorestad-museum in Wijk bij Duurstede is een hechte samenwerking ontstaan. Momenteel loopt de tentoonstelling *Romeinen, Vikingen en Vlamingen*, gerealiseerd in samenwerking met Museum van Bogaert Wauters in Hamme (Vlaanderen). In dit verband ook aandacht voor het vernieuwde Museum Haithabu, dat vorig jaar 25 jaren bestond; het is nu een van de belangrijkste archeologische musea van Europa. De tijd voor het jaar 1000 kun je daar ‘hautnah’ mee beleven, staat in de folder.

ROMEINSE WACHTTOREN VELDHOVEN

In het informatiebulletin (van 24 juli 2010) van *Historisch Erfgoed Veldhoven*, dat ook op internet te vinden is, verscheen een goed gedocumenteerd artikel over de interpretatie van een bouwwerk uit de Romeinse tijd: een wachttoren of een grafmonument. Allerlei onderzoekers passeren de revue. Jacques Bijnen laat scherp zien hoe veronderstellingen geleidelijk aan als feiten gezien werden, en dat op basis daarvan weer verder werd getheoretiseerd. Hij concludeert dat de herinterpretatie van de Romeinse wachttoren-site van Veldhoven in een grafmonument niet overtuigend is. Een goed voorbeeld van de uitspraak: wat de archeoloog zoekt zal hij ook vinden als er een en ander gevonden wordt.

VERDWENEN DORPEN

Bert Stulp heeft nu al in vijf delen van de reeks *Verdwenen dorpen* laten zien, hoeveel dorpen van de kaart geveegd werden. Erg is dat niet voor de activiteiten van SEM. In ex-dorpen en nederzettingen vinden we amper geschiedenis van de Romeinse en de vroegmiddeleeuwse geschiedenis terug. Na het algemeen deel 1 kwamen de regio's de Hollanden (deel 2), Oost-Nederland (deel 3), Groningen en Friesland (deel 4) en Zeeland (deel 5) aan de orde. Zuid-Nederland zou ook nog als aparte regio genoeg stof kunnen bieden, maar dat is zeker het geval als de reeks uitgebreid zou worden tot België, Noordwest-Frankrijk en Noordwest-Duitsland. Kortom: een project Verdwenen dorpen in de Lage landen. Wie koestert ideeën?

Rijnsburger skeletten – een oplossing van het dateringsprobleem

Henk Feikema, Reeuwijk

Inleiding

In *SEMafoor* van november 2011 werd aandacht besteed aan de datering van de skeletten van de grafelijke familie van het Huis van Holland die in 1949 in Rijnsburg waren gevonden. Dit graafschap is volgens de overlevering in 922 ontstaan toen Dirk I, de eerste Hollandse graaf, van keizer Karel de Eenvoudige eigendomsbrieven ontving van een stuk land dat naderhand Holland werd genoemd. Toen de laatste graaf, Jan I, in 1299 overleed kwam het graafschap na bijna vierhonderd jaar onder het Henegouwse Huis en werd een familielid, Jan van Avennes, die aanspraak op deze landen maakte, de nieuwe gezaghebber.

Het artikel eindigt met min of meer een oproep het heronderzoek van 1998 opnieuw kritisch te bezien. Als je dit leest kun je je afvragen wie dit dan zou moeten doen, want ik kan mij niet voorstellen dat de heren Maat en Cordfunke van de universiteit Leiden (zie hierna), die dit onderzoek hebben uitgevoerd en daarvoor de tombe met de botten hebben moeten openbreken, hun eigen resultaten zullen herroepen, temeer omdat de nationale ombudsman (zie hierna) in 1999 hun methoden heeft goedgekeurd. Van vakgenoten hoeven zij ook geen kritiek te verwachten, want zij werken in een wetenschappelijke wereld waar men elkaar de hand boven het hoofd houdt om geen reputaties te schenden, zelfs niet wanneer men op de hoogte is van onderzoek van niet-vakgenoten die hun onderzoeksmethoden aan de kaak stellen. We hoeven in dit verband bijvoorbeeld alleen maar te denken aan de gefundeerde kritiek op de betrouwbaarheid van de dateringen met de koolstofmethode en de dendrochronologie. Al jaren zijn er kritische geluiden, maar nog steeds trekken de betrokken wetenschappers zich hier niets van aan. Alleen al het feit dat ze niet reageren, geeft al te denken en doet vermoeden dat de critici gelijk hebben. Ze beseffen blijkbaar nog steeds niet dat de tijd voorbij is dat zij zich niets van hun omgeving hoeven aan te trekken. Alles wat zij doen en bedenken is van invloed op de maatschappij en andere vakgebieden. Als bijvoorbeeld klimaatveranderingen in het verleden verkeerd werden gedateerd, heeft dit invloed op de huidige discussies over het klimaat met als gevolg dat er verkeerde politieke besluiten kunnen worden genomen. Het is dan ook geen wonder dat niet-vakgenoten, in hun ogen buitenstaanders, zich met hun onderzoeken gaan bemoeien. Vaak zijn het mensen die zich betrokken of aangesproken voelen. Dit laatste is mij jaren geleden overkomen toen ik een publicatie tegenkwam waarin werd beweerd dat Karel de Grote een verzonnen figuur was. De bewering dat een persoon in mijn kwartierstaat niet zou hebben bestaan, vond ik absurd maar intrigeerde mij zodanig dat ik mij in de geschiedschrijving ging verdiepen. Sindsdien is mijn vertrouwen in deze bezigheid van vroegere historici niet bepaald toegenomen. Inmiddels is duidelijk geworden dat deze bewering een feit is met als gevolg dat ruim twee procent van de Europese bevolking, want zoveel mensen schijnen van deze beroemde Karolingische keizer af te stammen, door historici is bedrogen. We zien dat beweringen van lang geleden verstrekkende gevolgen kunnen hebben en nog tot in deze tijd kunnen doorwerken. Zo zijn er vele van dit soort voorbeelden van wat wetenschappers kunnen aanrichten. Ik wil niet beweren dat de wetenschappers van tegenwoordig eenzelfde mentaliteit als hun collega's uit het verleden hebben, maar laten zij nu wel eens gaan luisteren naar wat buitenstaanders te vertellen hebben.

Toen ik van de dateringsproblemen in Rijnsburg hoorde kon ik op basis van de informatie die ik in de afgelopen jaren heb verzameld, eigenlijk al meteen zeggen dat de C14-dateringen uit 1995 behoorlijk fout zijn en dat de conclusie dat het niet om graaf Floris V en de zijnen gaat nogal wankel is. Maar voordat ik op de details inga, geef ik eerst enige historische achtergrondinformatie en schets ik een beeld van de gang van zaken rondom het onderzoek van deze skeletten.

Een korte geschiedenis

Bekende Hollandse graven zijn Willem II die in 1247 door de paus in Aken tot Rooms koning werd gekroond, en zijn zoon Floris V die zijn vader in 1256 op tweejarige leeftijd opvolgde. Willem II legde de eerste steen van een burchtslot dat na ruim zevenhonderd jaar nog steeds bestaat. In de bossen tussen Leiden en 's-Gravenhage werd de bouw van een kasteel begonnen, welk bouwwerk wij tegenwoordig op het Binnenhof in Den Haag nog kunnen aanschouwen en als de Ridderzaal kennen. De stichter ervan heeft het slot nooit voltooid gezien, daar hij in de winter van 1256 tijdens een veldtocht tegen de West-Friezen

met zijn geharnaste paard door het ijs zakte en bij Hoogwoud door zijn vijanden werd gedood. Naderhand is het slot door Floris V afgebouwd. Evenals zijn vader gaf ook Floris de steden grote voorrechten, waarvan het gevolg was dat de macht van de edelen verminderde. De armen, de lijfeigenen die ook *keerlen* werden genoemd, droegen hem om die reden op handen, en de edelen noemden hem om diezelfde reden spottend *der Keerlen God*. Ofschoon graaf Floris in alle regeringszaken eerlijk handelde en het geluk en de welvaart van iedereen beoogde, ontstond er toch bij de edelen grote onvrede over zijn bestuur, een onvrede die uiteindelijk tot boosheid en wraak leidde. De belangrijkste edelen, onder wie Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden, kwamen bijeen en besloten hem uit de weg te ruimen. Tijdens een valkenjacht wordt Floris gevangen genomen en naar het Muiderslot gebracht met het doel hem naar Engeland te verschepen, want de Engelse koning had om zijn uitlevering gevraagd. Na vijf dagen en nachten op het slot te Muide te hebben doorgebracht, meenden de edelen alles in orde te hebben om hun gevangene heimelijk te kunnen wegvoeren. Tijdens hun tocht naar de Zuiderzee wordt het gezelschap door een groep boeren belaagd. Daar de edelen Floris niet levend wilden afstaan, werd hij door een van hen, volgens de overlevering Gerard van Velzen,³ op 27 juni 1296 gedood, waarna zij wegluchtten. Van Velzen werd gepakt en het verhaal gaat dat hij als straf in een ton met spijkers over straat werd gerold. De huizen en kastelen van de betrokken edelen werden verbrand, waaronder het kasteel van Gijsbrecht dat eveneens in rook en vlammen opging.

Volgens bronnen werd Floris V in de door gravin Petronella in 1133 gestichte abdijkerk te Rijnsburg begraven. Pas in 1949 werd zijn graf en andere graven van de familie van Holland gevonden door A.E. van Giffen, de toenmalige eerste man van de Nederlandse archeologie, en W. Glasbergen van de Universiteit van Amsterdam. Hoewel men vermoedde dat het om leden van het Hollandse Huis ging, wilde men toch zekerheid. Nader onderzoek van de zestien opgegraven skeletten werd verricht door dr. B. Dijkstra, hoofd van de kliniek voor Keel-, Neus- en Oorkunde van de Rijksuniversiteit Groningen. Na jaren van wetenschappelijk onderzoek kwam Dijkstra tot de conclusie dat de skeletten inderdaad

*Afbeelding 1 Graaf Floris V door edelen vermoord*⁴

toebehoorden aan Floris V en andere leden van het Hollandse Huis. De oudst bekende regeerders van Nederland waren gevonden en er werden plannen gemaakt voor een waardige herbegraving. Dit ging niet zonder slag of stoot. Op een gegeven moment zag het er naar uit dat de kisten met skeletten voor altijd

zouden moeten verblijven in de kleine afgeschutte ruimte onder de trap van het nieuwgebouwde gemeentehuis van Rijnsburg. Gelukkig werd uiteindelijk een betere oplossing gevonden. Op de oorspronkelijke vindplaats werd een tombe gebouwd, terwijl de grondsporen van de oude abdijkerk met eenvoudig metselwerk werden aangegeven. Het monument, waarin de graven en gravinnen van Holland enkele dagen tevoren waren bijgezet, werd op 4 juli 1975 in aanwezigheid van koningin Juliana met een korte plechtigheid ingewijd.

Vier jaar later verscheen het boek *Graven en gravinnen van het Hollandse Huis* van Dijkstra waarin hij het onderzoek van de opgegraven stoffelijke resten beschrijft. Hij besteedt hierin niet alleen aandacht aan de onderzoeksmethoden, maar geeft ook historische en genealogische informatie over leden van het grafelijke huis.⁵

Vervolgonderzoek

Een van de onderzoeksmethoden die Dijkstra heeft gebruikt, is de koolstofdateringsmethode, ook wel C14-methode genoemd. Hiermee kan volgens de theorie de ouderdom van organisch materiaal exact worden bepaald, in dit geval dus het overlijdensjaar van de opgegraven personen. Helaas bleek uit dit onderzoek dat de desbetreffende personen een paar honderd jaar eerder waren gestorven dan de bronnen aangeven, d.w.z. de archeologische feiten stemden niet overeen met de schriftelijke gegevens. Daar men ervan overtuigd was dat het om Floris V en zijn familie ging, moesten de C14-data wel fout zijn. De afwijking van een paar eeuwen werd weggeredeneerd door aan te nemen dat de grafelijke familie viseters waren, wat ook wel voor de hand zou liggen omdat ze rooms-katholiek waren, en van vis is bekend dat die C14-dateringen ouder doet uitvallen. Metingen aan verse vis laten meestal zien dat de vis vele jaren eerder is gevangen. Dus voor de bepaling van de versheid van vis kunnen we niet op deze "exacte" methode rekenen.

Na de verschijning van het boek was er vanuit fysisch antropologische kringen enige kritiek op enkele identificaties. Hoewel niet werd getwijfeld aan de uitkomst van het onderzoek dat het om Floris V en zijn familie ging, wilde men toch nog een paar zaken nader onderzoeken. Bronnenonderzoek had bijvoorbeeld duidelijk gemaakt dat Hendrik van Gelre niet op jeugdige leeftijd was overleden, zoals was aangenomen. Het skelet van een jongeman dat aan hem was toegeschreven, kon dus niet van hem zijn. Verder konden de C14-data van de botten nauwkeuriger worden bepaald dan ten tijde van Dijkstra's onderzoek, waardoor men hoopte dat de eerder gevonden afwijkingen zouden verdwijnen. Nadat van de gemeente Rijnsburg toestemming was verkregen de gedenkplaat van het monument te lichten, konden de fysisch antropoloog G. Maat en de hoogleraar chemie E. Cordfunke van de Universiteit van Leiden in 1995 met het vervolgonderzoek beginnen. Het skelet van de vermeende Floris V bleek inderdaad toebehoort te hebben aan een 42-jarige man, maar de eerste twijfel kwam na nader onderzoek van de botten met röntgenstraling. Maat ontdekte zeventien groeivertragingen, wat betekent dat Floris V een chronisch zieke, kwakkelende persoon moet zijn geweest, een beeld dat totaal niet past bij de figuur die wij uit de verhalen kennen. Het skelet dat aan de abdis Ada was toegekend, bleek van een man van 53 jaar te zijn. In nog drie andere gevallen bleek de leeftijds- en of geslachtsbepaling verkeerd te zijn. Maar de grote klap kwam toen de uitslagen van het C14-onderzoek binnenkwamen. Bij de vermeende Floris V leverde dat een overlijdensdatum op die lag tussen 768 en 798 AD. Ook de andere skeletten bleken twee tot vijfhonderd jaar ouder te zijn dan men dacht. De algemene conclusie was dan ook dat niet de botten van de grafelijke familie waren opgegraven, maar van een groep personen uit de Karolingische tijd. Deze conclusie werd nog gesteund door het feit dat de skeletten bij de vondst in 1949 in een Karolingische cultuurlaag lagen. Kortom, koningin Juliana had in 1975 niet de tombe ingewijd, waarin familieleden waren bijgezet, maar eer betoond aan een groep onbekende personen uit de tijd van Karel de Grote.

De nationale ombudsman

Het zal duidelijk zijn dat men in Rijnsburg niet erg gelukkig was met de resultaten van dit nieuwe onderzoek. Een bittere polemiek ging van start waarin verwijten werden gemaakt aan het adres van de onderzoekers.

Zelfs de nationale ombudsman ontving op 30 oktober 1998 een klacht van de heer L. te Rijnsburg over een gedraging van de decaan van de faculteit der geneeskunde van de Universiteit Leiden.⁶ Op een punt na kreeg klager ongelijk en dat betrof een vraag over DNA-onderzoek dat door de onderzoekers nog steeds niet was gedaan en ook een van de redenen was de tombe te openen. Voor zover mij bekend is dit onderzoek nog niet uitgevoerd en kan men zich afvragen waarom het DNA van de vermeende grafelijke familie niet is onderzocht. Om de kosten hoeft men het tegenwoordig niet meer te laten en het vermoeden

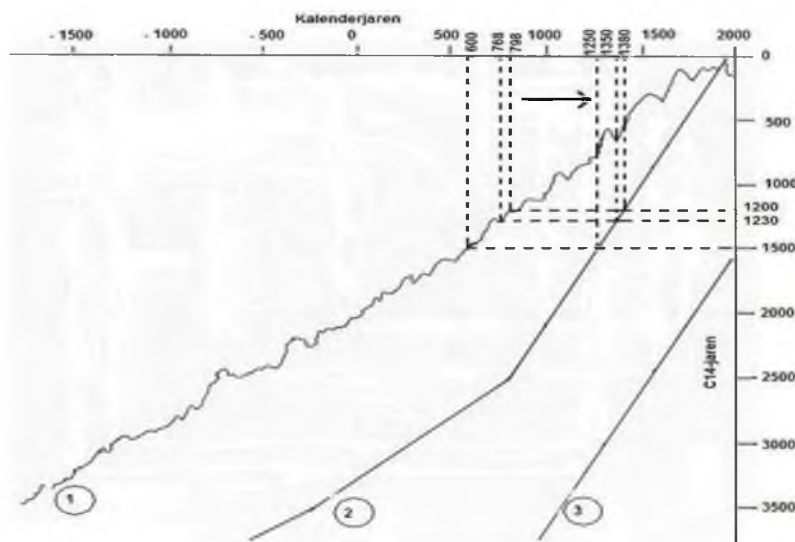
rijst dan ook dat men bang is dat de resultaten wel eens niet zouden kunnen stroken met de uitkomsten van het C14-onderzoek. En als het al is uitgevoerd, dan houdt men het om deze reden in de doofpot. In Rijnsburg blijft men echter twijfelen en ze houden het in het midden of het nu wel of niet gaat om Floris V en de zijnen.⁷

C14-dateringen zijn onbetrouwbaar

Bovenstaand vermoeden komt niet zomaar uit de lucht vallen, want vrij recentelijk is aangetoond dat de C14-methode zoals die nu wordt gebruikt, zeer onbetrouwbare historische data oplevert. Enerzijds heeft dit te maken met de onnauwkeurige geschiedschrijving⁸ en anderzijds met verkeerde aannames bij de koolstofdateringen.⁹ Wat dit laatste betreft, heeft de onjuiste aanname dat het C14-gehalte in de atmosfeer al eeuwenlang constant is, de grootste invloed. Een afwijking van een procent geeft al een dateringsfout van ruim tachtig jaar en daar is aangetoond dat er in het verleden afwijkingen van meer dan vijftien procent zijn voorgekomen, kunnen er fouten van meer dan twaalfhonderd jaar optreden. Voor de tijd waarvoor wij belangstelling hebben, is dat een te grote fout. De enige conclusie die we dan kunnen trekken is dat de aan de C14-data toegekende kalenderdata hoogst onbetrouwbaar zijn. Dat de koolstofmethode onbetrouwbaar is, is al vanaf het begin bekend. Zelfs Libby, de bedenker van de methode, wist het, maar hij bagatelliseerde de problemen, want hij ging er van uit dat de door de verschillende aannames veroorzaakte fouten elkaar wel zouden compenseren. Het tegendeel bleek het geval te zijn, zoals is gebleken. Een aardig overzicht van deze problematiek staat in het vierde hoofdstuk van het in 1997 verschenen boek van M.M. Postnikov.¹⁰

Bij deze dateringsmethode zou je verwachten dat wanneer een meting aangeeft dat een persoon bijvoorbeeld 1500 jaar geleden is overleden, dat dit dan in 512 is gebeurd (uitgaande van 2012 als referentiejaar). Toch is dit niet het geval, want bij de berekening moet worden uitgegaan van het referentiejaar 1950 (aangegeven met de letters BP = before present) en verder moet er nog een correctie met behulp van een calibratiekromme worden uitgevoerd om de gevonden data in de pas te laten lopen met het algemeen gebruikte historische model; een Romeins amfoor uit Pompei bijvoorbeeld mag natuurlijk niet door een C14-meting in de middeleeuwen terecht komen.¹¹

Deze calibratiekromme is in figuur 2 getekend (kromme 1). Je zou verwachten dat ze recht of vloeiend zou verlopen. Integendeel, ze ziet er nogal rimpelig uit als gevolg van beleid van een internationale commissie om gemeten C14-waarden de gewenste en verwachte historische data te laten opleveren. Dus in ons voorbeeld is de persoon niet in 512 overleden, maar volgens de calibratiekromme in het kalenderjaar 600 (ongeveer, behorende bij C14-jaar 1500).

Afb. 2 Callibratiekrommen

Bij kromme 1 is er van uitgegaan dat het C14-gehalte in de loop der tijden onveranderd is gebleven. Recent onderzoek heeft aangetoond dat dit niet het geval is.⁷

Wordt met de werkelijke waarden rekening gehouden, dan voldoet kromme 1 niet meer en moeten we kromme 2 of kromme 3 (fig. 2) gebruiken. In de noot 7 vermelde literatuur (artikelen van Tjoerin) is beschreven wanneer de ene dan wel de andere moet worden gebruikt. Voor ons voorbeeld geldt kromme 2 en we zien dat bij het C14-jaar 1500 het kalenderjaar 1250 (ongeveer) hoort. Dus de man is niet in 600 overleden, maar zes en een halve eeuw later in 1250.

In het algemeen geldt dat callibratiekrommen voorwerpen te oud dateren. Wat dit voor de reeds gedateerde artefacten uit het (verre) verleden betekent, is uitvoerig beschreven door Tjoerin.⁷

Consequenties voor de graven van Holland

Het voorgaande heeft natuurlijk ook gevolgen voor de in 1995 uitgevoerde dateringen. Voor Floris V vond men dat hij in de periode 768-798 zou zijn overleden. De toen terechte conclusie was dan ook dat het aan hem toegeschreven skelet nr. 92 niet van hem kon zijn, ondanks de bewijzen van Dijkstra dat dit wel zo is. De C14-data die hier volgens kromme 1 bijhoren liggen in de range 1200-1230 (ongeveer). Volgens kromme 2 zijn hieraan de kalenderjaren 1350-1380 (ongeveer) gekoppeld. Hoewel de overlijdensdatum 1296 buiten dit interval valt, betekent dit nog niet dat de botten van skelet 92 niet van Floris zouden kunnen zijn. We moeten ons namelijk realiseren dat ook kromme 2 niet zaligmakend is, ook al is deze aanzienlijk nauwkeuriger dan de algemeen gebruikte kromme; een iets groter C14-gehalte doet deze al naar links opschuiven. Bij een afwijking van een procent, hetgeen een veroudering van ongeveer 80 jaar inhoudt, verschuift de periode 1350-1380 naar 1270-1300, waarbinnen genoemde overlijdensdatum wel valt. Zolang we het exacte C14-gehalte in de atmosfeer ten tijde van het overlijden van Floris niet kennen en ook niets weten over de invloed van de omgeving, waarin de botten eeuwenlang hebben verkeerd, op de chemische en fysische processen in het skelet, kunnen we aan de hand van de C14-metingen geen definitieve uitspraak doen of skelet 92 van hem is geweest. Maar we kunnen op basis van deze beschouwing en de nieuwe wetenschappelijke inzichten plus het onderzoek van Dijkstra wel concluderen dat skelet nr. 92 vrijwel zeker van graaf Floris V is.

Maar laten we ook niet vergeten dat stilzwijgend is aangenomen dat de schriftelijke bronnen de juiste overlijdensdatum van Floris vermelden. Deze aanname is niet zo vanzelfsprekend, daar maar al te vaak is gebleken dat historische data van gebeurtenissen niet altijd kloppen. De gebeurtenissen mogen dan naar alle waarschijnlijkheid wel hebben plaatsgevonden, maar de geschiedschrijvers zijn in het verleden nogal eens slordig met de chronologie omgegaan. Mocht later blijken dat dit hier ook het geval is, dan zullen we de gevonden resultaten opnieuw moeten interpreteren.

Over de andere graven in Rijnsburg kan ik geen uitspraak doen, omdat mij de C14-dateringen van 1996 niet bekend zijn, maar ook die dateringen zullen naar de huidige tijd opschuiven.

Wat de ligging van de graven in een Karolingische laag betreft, wil ik opmerken dat deze laag uit de achtste eeuw waarschijnlijk ook te oud is gedateerd, zeker als de datering op historische bronnen berust.¹²

Slotopmerkingen

Het rotsvaste geloof in de betrouwbaarheid van de C14-methode en andere dateringsmethoden, zoals de dendrochronologie (het meten met jaarringen van bomen) die archeologen gebruiken, levert maar al te vaak verkeerde conclusies op. Wijken uitkomsten niet al te veel af van de in de schriftelijke bronnen vastgelegde data, de zogenaamde historische data, dan wordt het verschil vaak weggeredeneerd door te stellen dat het viseffect een rol heeft gespeeld, zoals bij de eerste dateringen van de skeletten in Rijnsburg. Bij de tweede dateringsronde in 1995 waren de verschillen te groot om dat nog aan het viseffect te wijten. Gezien de toenmalige stand van wetenschap kon de conclusie alleen maar zijn dat de skeletten niet van leden van het Huis van de graven van Holland waren. Nu moeten we op basis van nieuw onderzoek vaststellen dat de conclusies van 1995 fout waren; de skeletten van Floris V en de zijnen gaan nu weer terug naar de tijd waarover de bronnen spreken.

Hoewel nooit zeker, mogen we aannemen dat de schriftelijke bronnen over Floris V de waarheid spreken. Dit is helaas lang niet altijd het geval. Het beeld dat wij van het verleden hebben klopt vaak niet met de werkelijkheid, zeker niet als we teruggaan naar de tijd voor het tweede millennium.⁶ In dat geval kunnen archeologen ook niet meer vertrouwen op de traditionele chronologie van de historie en zijn zij alleen aangewezen op de C14-methode en andere natuurwetenschappelijke methoden. Een noodzakelijke voorwaarde hierbij is wel dat er betrouwbaar wordt gedateerd en dat er van de juiste veronderstellingen wordt uitgegaan. Hierboven hebben we gezien dat dit nu mogelijk is.

Rijnsburg kan weer opgelucht ademhalen. Hoewel er geen honderd procent zekerheid is, kunnen we op basis van het onderzoek van Dijkstra en het bovenstaande toch wel stellen dat het in de abdij gevonden skelet nr. 92 toebehoort aan graaf Floris V van Holland.

- ³ Floris zou een verhouding met de vrouw van Gerard van Velzen hebben gehad. Misschien dat daarom Floris door hem is gedood en dat er dus sprake is van een crime passionnel.
- ⁴ Ontleend aan de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam met prenten van het Hollandse Huis. Deze gravure is van een onbekende artiest uit de zeventiende eeuw.
- ⁵ Dijkstra, B.K.S. (1979): *Graven en gravinnen van het Hollandse Huis*, De Walburg Pers, Zutphen 1979
- ⁶ Zie website www.nationaleombudsman.nl/rapporten/1999/333.
- ⁷ Volgens *Bittere strijd in Rijnsburg*. Zijn de dertig jaar geleden herbegraven stoffelijke resten in het plaatselijke mausoleum nu wel of niet van Floris V en de andere graven van Holland? in de Groene Amsterdammer van 11-11-2005.
- ⁸ Feikema, H. 'Het snoer van Scaliger – geen sieraad voor genealogen' 2009 www.ngv.nl (rubriek artikelen; ga naar archief en datum 02-08-2010).
- ⁹ Feikema, H. 'Karel de Grote en de C14-methode' www.ngv.nl (rubriek artikelen; ga naar archief en datum 04-08-2010). Dit artikel bevat links naar publicaties met meer informatie over de C14-methode.
- ¹⁰ Postnikov, M.M. (1997): *Kritische studie van de chronologie van de oude wereld*, deel 1, in te zien op de website <http://www.chronologia.org> (in het Russisch).
- ¹¹ De lezer denkt waarschijnlijk dat dit voorbeeld een verzinzel is, maar er zijn zeer sterke aanwijzingen dat Pompeii niet in het jaar 79 door de Vesuvius is bedolven, maar pas in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Meer informatie hierover o.a. in de publicatie: Tschurilow, Andreas *Die Besonderheiten der Wasserleitung von Domenico Fontana (Sarnokanal) und das Datum des Untergangs von Pompeji* Verlag für Akademische Texte Grin 2009 <http://www.grin.com>. Dokument Nr. V140554.2009
Van dezelfde auteur is in december 2011 een boek over Pompeii met de titel *Niet de laatste dag van Pompeii* verschenen (in het Russisch), waarin uitvoeriger op deze aanwijzingen wordt ingegaan.
- ¹² Zijn de graven werkelijk uit de achtste eeuw, dan zullen C14-metingen de betrokken personen in de vijfde eeuw voor onze jaartelling plaatsen (het C14-gehalte was omstreeks 800 zestien procent lager dan in 1950).

SEMafortjes

KELTISCHE OPPIDA

Via geavanceerde luchtfotografie kan men volgens Archäologie in Deutschland met zekerheid de volgende Keltische steden in Midden- en West-Europa vaststellen (in alfabetische volgorde): Acy-Romance, Alise-Sainte-Reine (Alesia), Altdorf, Altenburg-Rheinau, Aquileia, Basel, Bern-Engelhalbinsel, Berching-Pollanten, Besançon (Vesontio), Biskupin, Bourges (Avaricum), Bracquemont, Bragny-sur-Saône, Budapest-Gellérthegey, Chalon-sur-Saône (Cabillonum), Chateaufort (Mediolanum), Corent, Crêt-Chatelard, Donnersberg, Dünsberg, Ehrenburg, Essalois, Fécamp, Feurs, Finsterlohr, Fossé des Pandours, Gergovie (Gergovia), Glauberg, Goincet, Gondole, Heidengraben, Heuneburg, Hochdorf-Enz, Hostyn, Hrazany, Ipf, Jouvres, Kelheim, Kirchzarten, La Chaussée-Tirancourt, La Chapelle, Langres (Andémantunum), Levrux, Liercourt-Erondelle, Lovosice, Manching, Mareuil-Caubert, Marseille, Martberg, Mont-Beuvray (Bibracte), Mont Lassois, Mont Vully, Murcens, Němčice, Nevězice, Orléans (Cenabum), Pommiers (Noviodunum), Puy-d'Issolud (Uxellodunum), Roanne, Roseldorf, Saint Marcel (Argentomagus), Sévaz, Staffelberg, Staré Hradisko, Steinsburg, Stradonice, Tihany, Titelberg, Trisov, Variscourt/Condé-sur-Suippe, Velem-Szentvid, Verdun-sur-le-Doubs, Vertault (Vertillum), Villeneuve-Saint-Germain, Závist. In Manching

(Duitsland) loopt nog tot 13 november een tentoonstelling over Aenigma. Der rätselhafte Code der Bronzezeit.

NIFTERLACA WALBURGKERK GRONINGEN (Jeff Van Hout)

De discussie over de Groninger Walburgkerk passeerde de revue meermaals. Gaandeweg spitste de discussie zich o.a. toe op de vraag naar de oorspronkelijke gedaante van dit intrigerende kerkgebouw. De inmiddels gepensioneerde bouwhistoricus die aan de discussies deelneemt en ten tijde van de archeologische opgravingen van de Walburgkerk in de jaren vijftig als employé van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aanwezig was bij het door Van Giffen geleide onderzoek, heeft veel van de hem ter beschikking staande gegevens gedeeld. Deels op het forum en deels via persoonlijk e-mailverkeer. Een forumlid met de nodige kennis van zaken is aan de slag gegaan om een digitale 3D-reconstructie van de Walburgkerk in oorspronkelijke gedaante te maken.

Een heel bijzonder resultaat van de discussie is dat drie forumleden een driemanschap hebben gesloten met als doel tot een publicatie te komen over de bouwgeschiedenis van de bijzondere Walburgkerk (mogelijk wordt het een e-boek met druk op aanvraag). De werkbesprekingen spelen zich verder achter de schermen af. Ook de discussies 'Koningsgoed Groningen' en 'Koningsgoed in Baflo' zijn een aanrader in deze context

Bonifatius of De Schone Schijn van Dokkum

Martien van Zoeren, Vessem

Zoals reeds was aangekondigd in de vorige *SEMafoor* volgt hier een bespreking van het bovengenoemde boek van Rinus Boidin.

Het 236 pagina's tellende boek van 23,5 x 16,9 cm. is voorzien van 25 zwart/wit illustraties.

De eigenlijke tekst van 194 pagina's bestaat uit 3 delen, die opgesplitst zijn in 10 doorgenummerde hoofdstukken. De overige pagina's worden gevuld met het voorwoord, de inleiding, de inhoudsopgave, het register met literatuuroverzicht en 5 bijlagen.

Het boek is op dezelfde verzorgde wijze uitgevoerd als het voorgaande boek van Boidin "De Mythe", dus met een naar binnen geslagen omslag ter verhoging van de stevigheid en een overzichtelijke opmaak.

De laatste illustratie uit het boek *De Mythe* is een foto van het standbeeld van Bonifatius te Dokkum met als onderschrift "Bonifatius, mijn held" zonder nadere toelichting. We hadden het kunnen weten, dat dit niet het laatste woord van Boidin was over de heilige en dat bewijst dit nieuwe boek, waarin hij mede probeert het heldendom van Bonifatius gestalte te geven.

Samenvatting en enkele opmerkingen

In het voorwoord en de opbouw van het boek legt de schrijver zijn beweegredenen tot het beschrijven van de geschiedenis van Bonifatius uit. Eveneens wordt de lezer gewaarschuwd, dat het geen gewoon leesboek noch een studieboek is, maar een weerslag van onderzoeksjournalistiek zonder wetenschappelijke pretenties.

In deel I komen 10 levensbeschrijvingen van Bonifatius en zijn leefomgeving aan bod, waarbij voor de plaats van zijn werkterrein in grote lijnen de situering van Albert Delahaye wordt aangehouden.

Het is voor de lezer zaak de locaties met de toelichtingen geduldig door te worstelen, omdat men in de verdere tekst deze kennis broodnodig heeft. Deel I wordt afgesloten met een vlot leesbaar overzicht van de kerkelijke organisatie vanuit Rome en de bestuurlijke organisatie van Francia, waarbij de dreigende gevaren voor de bestaande structuren in kaart zijn gebracht.

In deel II wordt de hoofdmoot gevormd door Boidins vertaling uit het Engels van de "Vita Sancti Bonifacii" van Willibald, voorafgegaan door een korte toelichting. Het verhaal komt wat zoetsappig over bij de lezer van nu en is één en al adoratie van Willibald ten opzichte van Bonifatius, die hij niet zelf gekend heeft. Zijn informatie putte hij uit gesprekken met naaste medewerkers van de bisschop. Vervolgens worden er, uit het Engels vertaald, 26 fragmenten uit de briefwisselingen van Bonifatius gepresenteerd, voornamelijk geselecteerd op gegevens over de verschillende genoemde locaties.

Dit is het moment, waarop de schrijver alle ingrediënten voor zijn onderzoek gereed heeft en volgens zijn gekozen formule de "cold case Bonifatius" gaat onderzoeken.

Deel III begint met het horen van de getuigen-deskundigen. Boidin doet dit door tegen de achtergrond van de eerste twee delen, ca. 15 schrijvers en bronnen over Bonifatius uit binnen- en buitenland onder de loep te nemen. Hierna worden de geconstateerde tegenstrijdigheden in de verschillende teksten uitgewerkt om het werkgebied van Bonifatius beter te kunnen benaderen. Zijn relatie tot de kerkelijke en wereldlijke machthebbers van dat moment wordt uitvoerig beschreven en de genoemde routes en plaatsen worden op hun kwaliteit getoetst. Uiteindelijk komt de misdaad op de proppen. De moord op Bonifatius in het jaar 754, zijn moordenaars, de gelegenheid, de motieven en de plaats delict. Geheel volgens de SEM-traditie is de plaats delict het hot item, waar misdaadverslaggever Boidin zich in vastbijt met als conclusie "Dokkum Schone Schijn".

De invloed van Bonifatius na zijn dood op het verdere verloop van de geschiedenis in Francia wordt in grote lijnen gevolgd tot globaal het einde van de heerschappij van Karel de Grote over het Frankrijk. De verspreiding van het gedachtegoed van Bonifatius volgens de regels van Benedictus over West-Europa wordt in de tijd geplaatst. Hieruit blijkt, dat Noord-Frankrijk de meest juiste omgeving voor het begin van deze verspreiding lijkt te zijn, dus zijn oorspronkelijke werkterrein.

Het laatste hoofdstuk bestaat uit een samenvatting en conclusies, waarbij de vermoedelijk echte plaats van de moord op de kaart staat uitgetekend. Alles overziend schaaft Boidin zich onder de supporters van de heilige en geeft aan dat de cold case Bonifatius nog niet bijgezet kan worden in het archief “Afgedane Stukken”, omdat er te veel losse eindjes zijn, die om nader onderzoek vragen.

Commentaar

De schrijver verdient complimenten omdat hij de enorme brij aan gegevens overzichtelijk en toegankelijk heeft kunnen weergeven. Ook de tabellen en het register zijn een dikke plus waard.

Het boek is goed leesbaar maar niet spannend, wat geen wonder is als het over het braafste jongetje van de klas gaat.

De insteek van het belang van de oude Romeinse tinroute, die in *De Mythe* zo nadrukkelijk aanwezig was, komt in dit boek minder uit de verf. Dit verbaast mij, omdat bij onderzoeksjournalistiek het volgen van de geldstroom een vereiste is en dan denk ik met name aan de schatkist van Rome.

Een vernieuwende aanpak, zoals de schrijver zelf ook aangeeft en een goede methode om dichter bij het oerverhaal te komen, is het vergelijken van bronnen uit verschillende talen, waarbij de invloed van de kijkwijze van de vertalers teruggedrongen wordt. Omgekeerd moeten wij er ons van bewust zijn, dat we aan dezelfde kwaal lijden. Boidin constateert, dat de Franse geschiedschrijvers bij het claimen van Bonifatius wat terughoudend zijn. Nogal logisch, want als de claim lukt, krijgen ze de moordpartij er gratis bij.

De rode draad door het gehele boek is de plaatsbepaling van de gebeurtenissen, die een bevestiging zijn van de opvattingen van Delahaye.

De geraadpleegde 15 deskundige bronnen worden gefilterd op de plaatsbeschrijvingen en geven de indruk, dat er in die tijd nog een kloon van de heilige actief was, door de schrijver een heel andere Bonifatius genoemd. De enige, niet eens zware, kritiek, die behandeld wordt heeft betrekking op de laatste missiereis, die in een enkele bron gezien wordt als een gezocht martelaarschap. Boidin gaat hier niet echt op in en wil geen afbreuk doen aan de icon. Als ik persoonlijk zou moeten kiezen tussen een geloofsdaad of een inschattingfout van de 72-jarige, dan hel ik over naar het laatste. Op het einde van het boek komen de vele kwaliteiten van Bonifatius voor het voetlicht. Met name zijn opereren in de bestuurlijke slangenkuil van die tijd ten voordele van de kerk van Rome, waarbij hij de onderhandelingstactiek van “voor wat hoort wat” (poldermodel?) tot in de perfectie beheerst. De grote aantallen bekeringen, zijn organisatietalent, zijn kennis en zijn rotsvast geloof worden door Boidin nog aangevuld met het leggen van de basis voor de afschaffing van de slavernij en de Europese eenwording onder Karel de Grote. Al deze kwaliteiten maken de schrijver tot Bonifatius-fan. Ik heb moeite met de gedachte, dat toepassing van de benedictijnse regels tot opheffing van de slavernij hebben geleid als uit de tekst blijkt, dat het bordje slaaf werd vervangen door het bordje lijfeigene. Schrijvers met een geheel andere invalshoek op de persoon van Bonifatius ontbreken, daarom wil ik er toch één noemen. In 1992 verschijnt het boek *Katharen en de val van Montségur* van de hand van de filosoof Bram Moerland, die de geschiedenis bekijkt vanuit de gnostiek. In hoofdstuk 10 beschrijft hij de teloorgang van het Ierse christendom, waarbij hij hoofdzakelijk gebruikmaakt van Ierse bronnen. Dit christendom had weinig van doen met de Roomse kerk, omdat de kerstening uit een andere oorsprong was gekomen dan de roomse. Op het continent had dit Iers christendom diverse kloosters met de regels van de Ierse abt Columbanus, op pag. 114 staat een kaartje met een overzicht van deze kloosters in de achtste eeuw. Moerland beschrijft hoe Bonifatius als spion van Rome al de kloosters binnen zijn werkgebied geleidelijk onder de regels van Benedictus weet te brengen en daardoor onder het gezag van de paus. Al die bekeerlingen waren dus al christen. Dit verklaart de grote aantallen, die Bonifatius kon melden. Over het werkgebied van Bonifatius brengt deze schrijver niets nieuws. Over de persoon echter is Moerland zeer negatief. Zijn kijk op de gebeurtenissen laat zich het beste vergelijken met de commotie die in de wereld ontstond toen de taliban de Boeddhabeelden in Afghanistan opblies.

Afsluitend stel ik mij de vraag:” Is Bonifatius nu ook mijn held geworden?” Hierop is het antwoord negatief, want te vaak verschijnen er tijdens het lezen silhouetten van ayatollahs op mijn netvlies.

Voor geïnteresseerden in de geschiedenis van het eerste millennium is het boek een aanrader en bijzonder bruikbaar als naslagwerk.

Bonifatius of De Schone Schijn van Dokkum

Gerrit Hekstra, Harich

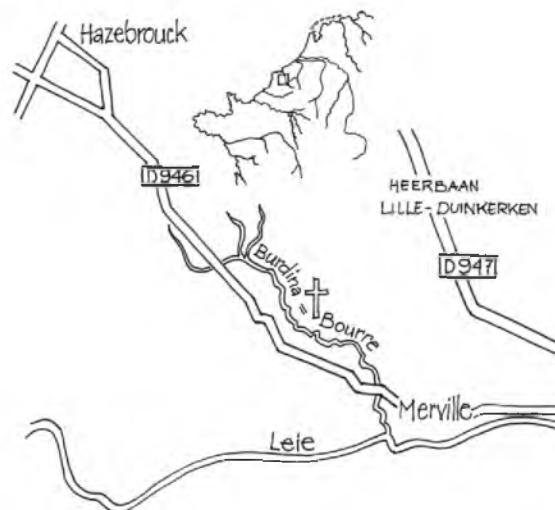
In november 2011 verscheen het boek ‘Bonifatius of De Schone Schijn van Dokkum’, door Rinus Boidin. Een misleidende titel, want het boek gaat in feite over het begin van de roomse kerk in Francia waarin Bonifatius een centrale rol speelde en over de overgang tussen de Merovingische en Karolingische dynastie.

Boidin presenteert volgens hem feitelijke waarheden zoals hij die kon destilleren uit de door hem geselecteerde literatuur. De geschiedschrijving in dit boek is op vele punten wezenlijk anders dan in de canon van ons vaderlandse verleden en andere zaken die men op school moest leren. In zijn hoofdstuk ‘Een heel andere Bonifatius’ worden de interpretaties van Dokkum en ook van locaties in Duitsland ruim becommentarieerd.

Het eerste deel van dit boek is gebaseerd op een voorstudie die de auteur deed voor zijn boek “De Mythe”. De voor hem meest waarschijnlijke definities worden in het tweede deel gebruikt om het meest originele levensverhaal van Bonifatius dat hij kon vinden op een alternatieve wijze te vertellen. Geografische aanduidingen als Trier, Mainz, Worms, Speyer en Keulen en landen als Thüringen, Hessen en Beieren kunnen dus in een volledig andere context voorkomen dan in conventionele teksten.

Het derde deel van dit boek bevat volgens Boidin de discussie en beschrijving van Bonifatius door andere auteurs. Kern van de zaak is zijn veronderstelling dat Dokkum in 754 nog niet bestond en dat in Friesland op die plaats zeeklei werd afgezet. Dus was deze streek onderdeel van een waddengebied waar men nog niet kon wonen. Daarnaast is volgens hem nergens aangetoond dat het huidige Friesland in de vroege middeleeuwen een relatie had met een van de bisdommen van Francia. In de latere middeleeuwen viel die noordelijke provincie eigenlijk onder het prins-bisdom Bremen.

Boidin poneert dat Bonifatius door de katholieke kerk en vooral Titus Brandsma ten onrechte in Dokkum te is geprojecteerd. Het verhaal van de moord nabij Dokkum moet volgens Boidin gelokaliseerd worden in Noordwest-Frankrijk.

*De vermoedelijke plaats van de moord in Noord-Frankrijk.
Dokkum 754 is alleen maar ‘Schone Schijn’.*

Enkele discussiepunten

Het boek roept ongetwijfeld op een aantal punten twijfel en discussie op. Bij wijze van voorbeeld noem ik vijf punten:

- Boidin stelt het volgende: Het is wel heel erg toevallig dat geen enkele archeologische vondst, noch in ons land, noch in Duitsland, het verhaal van Bonifatius zoals u dat kent, kan ondersteunen met harde feiten. De vraag is dan ook welke archeologische relevante vondsten er in Francia gedaan en beschreven zijn.
- Het heen en weer reizen van Bonifatius door Europa moet volgens de auteur als een fabeltje worden beschouwd. In de vroege middeleeuwen was het niet mogelijk om die reizen dwars door Duitsland te maken. Routes van Bonifatius zouden dan, kriskras, dwars door de Alpen of door onherbergzaam gebied lopen. Boidin kon alleen reizen reconstrueren langs de oude tinroute van Calais via Langres naar Aosta en Rome. Dwars door Italië en Noord-Frankrijk lagen wel aangetoonde steden, wegen en bruggen maar in Duitsland konden die nooit worden aangetoond. Hier wordt voorbijgegaan aan vele steden en locaties in Duitsland met archeologische vondsten uit de tijd van Kelten en Romeinen en Germaanse stammen. Zouden die verbindingen in de achtste eeuw niet meer bestaan of bruikbaar zijn?
- Men vindt volgens Boidin in de vakliteratuur dat Bonifatius naar Coulogne (Calais) reisde, naar Doornik en Bavay en dat hij een 'Germaans' concilie hield in Estinnes (bij Lille), dus de toenmalige Germaanse, thans Frans-Vlaamse gebieden, daarna in Soissons (745) en in St.-Denis (746). Dat Coulogne misschien Keulen zou kunnen zijn, is in zijn ogen een latere 'duitse' uitvinding, evenals de gedachte dat Germania in de achtste eeuw niet alleen in Noordwest-Frankrijk lag, maar ook al (delen van) het huidige Duitsland omvatte.
- De algemene misvatting over de kernlanden van Francia kwam, volgens Boidin, pas duidelijk aan het licht in de periode dat Bonifatius, tussen 742 en 747 de aartsbisschop en pauselijk nuntius was van Austrasia. (Hij benoemde toen drie aartsbisschoppen in de oude districten van de Romeinse provincie Belgica, in Reims, Rouen en Sens.) De geschiedschrijvers realiseren zich volgens hem kennelijk niet dat Bonifatius uitdrukkelijk géén jurisdictie had buiten zijn eigen achtereenvolgende aartsbisdommen. Al die plaatsen waar Bonifatius handelingen verrichtte, vielen dus noodzakelijkerwijs binnen zijn diocees Austrasia. Maar als men de definitie van Austrasia verkeerd hanteert en tot Duitsland oprekkt komt men dus verkeerd terecht, volgens Boidin. Hoe dit oprekken van Austrasia over Duitsland zich heeft afgespeeld bij latere auteurs en of het slechts betrekking had op missioneringsgebieden of vaak betwiste gebieden blijft bij Boidin buiten beschouwing.
- Het woord Dokkum komt volgens de auteur niet voor in de tien bekende *vitae* van Bonifatius. Hier rijst de vraag of de hedendaagse riviernaam Bourre wel strookt met de oorspronkelijke naam Burdina van circa 1000 jaar geleden. Geografisch ligt er ook geen verband met Dockinchyrica uit een der *vitae*, dat door latere auteurs als Duinkerke wordt opgevat. Burdina klinkt als grens(rivier) en kan ook gelden voor de thans ten zuiden van Duinkerke ingepolderde Bourre met de daaraan gelegen plaats Bourbourg.

Algemeen beoordeling

Verlossing kan pijnlijk zijn. Dat de arts Boidin, die in Leeuwarden op de middelbare school ging, thans Dokkum van een mythe verlost zal daar niet erg op prijs worden gesteld. Er is een commercieel attractief pelgrimspark en toerisme omheen gebouwd. Het bisdom wordt te kijk gezet. Ook Duitse historici zullen niet blij zijn met Boidins heldere analyse van Austrasië in Noord-Frankrijk en lokalisering van de “Duitse gebieden” met name in het Dietse Frans-Vlaanderen. De autonomie van de kerk in Duitsland kon pas 300 jaar later, na Canossa, gerealiseerd worden.

Boidin gaat ook in op het gedachtegoed van Bonifatius, dat zich heeft verspreid in de hele katholieke kerk van Europa. Toen Bonifatius met zijn benedictijner regels op basis van de tien geboden vanuit Engeland naar het continent kwam, veranderde er veel. Christendom strookte niet met het slavenrijk, slavernij en slavenhandel van die tijd. Als kerkelijk leider kon hij slavernij niet uitroeien, want dat is een politiek item waarover alleen de rijksdag of een vorst kan beslissen. De gevolgen van het invoeren van gelijkheid van alle mensen worden daarom pas een halve eeuw later duidelijk. Ook een keizer moet naar de tien geboden leven. Na de kroning van keizer Karel de Grote kon slavernij ineens niet meer. Slaven gingen gewoon verder als lijfeigenen in een feodaal stelsel, maar werkten tegen een vergoeding, kost en inwoning en vaak een eigen stukje grond.

Binnen het staatsbestel kregen christelijke normen en waarden haar plaats en die vormen nog steeds de grondslag van onze samenleving. Binnen de kerkelijke samenleving leidde zijn ijveren tot intolerantie jegens minder doctrinaire of vrijzinniger opvattingen. Hij stelde de arianen, die de godheid van Jezus loochenen, gelijk met heidenen die hij fanatiek bestreed. Hoewel hij maximaal de hulp van werelds gezag (militaire bescherming) aanvaardde voor de verbreiding van zijn kerk, wist hij de benoeming van geestelijken te onttrekken aan de invloed van wereldse gezagsdragers. In Duitsland bleef de situatie nog twee honderd jaar bij het oude. Clerici werden daar nog door keizer of koning aangesteld. De Investituurstrijd duurde daar tot 1077. De kerk van Francia en Duitsland hebben volledig verschillende structuren. De Duitse kerk viel buiten het rijk van Charlemagne, aldus Boidin, en hoe die zich onder de Ottonen heeft ontwikkeld laat hij onbesproken.

Boidin heeft een groots werk verzet dat bij traditionele historici verzet opwekt. Belangrijke voorstudies heeft hij in 2010 ontwikkeld in *De Mythe; een alternatieve benadering van de middeleeuwse geschiedenis van West-Europa*. Dat boek heeft nauwelijks een verspreiding gevonden in het Franse taalgebied. Zou het niet goed zijn, als zijn publicaties als grondslag of uitgangspunt zouden dienen voor een masters-werkstuk of dissertatie aan een Franse universiteit, bijvoorbeeld in Rijsel?

M.P. Boidin, *Bonifatius of De Schone Schijn van Dokkum*, Uitgeverij Trichis ISBN: 9789490602879 € 24,95

SEMafortjes

VRAAG i.v.m. DOETINCHEM (?)

De Duitse auteur Harry Böseke vraagt via Reinhard Schmoeckel (schrijver van onder meer *König Chlodwig war kein Franke*, 2010) aan SEM: Gibt es eine Verwandtschaft der Ortsnamen: Teutoburgium – Dotecom – Deutekom – Ditichem? (Die drei letzten findet man bei Wikipedia, die erste auf der Orteliuskarte an selber Stelle). Reacties: info@semafoor.net

TWEE LANDENGESCHIEDENISSEN

Bij uitgeverij ACCO (Leuven) verschenen *Een geschiedenis van Duitsland. Sporen en dwaalsporen van een natie* (Georgi Verbeek) met een hoofdstuk over de Germaans-Frankische erfenis (p. 17-39) en *Een geschiedenis van Polen. De strijd van de witte adelaar* (Louis Vos en Idesbald Goddeeris die begint met de Staatshervorming onder de Piastendynastie (966-1386)).

Aken zonder Karel de Grote

Heribert Illig bewijst een bepaald gelijk

Ad Maas, Leende

Het nieuwe boek van Heribert Illig *Aachen ohne Karl der Grossen* heeft als ondertitel: *Technik stürzt sein Reich ins Nichts*. In dit artikel gaan we na of dit een juiste stellingname is.

Het boek gaat niet alleen over Aken, in de vroege en hoge middeleeuwen, wel voor een groot deel (vooral over de Paltskapel, dus de Dom), maar ook over alle gevallen waarin gesteld wordt dat die de fantoomtijd (zouden) ontcrachten. Even een korte helicopterview op deze gevallen: Odilienberg (Fr.), Sulzbach-osenberg, Enghausener Kreuz, Volto Santo di Sansepolcro, das Udenheimer Kreuz, Das älteste Crucifixus, Fischverzehr und andere Verfälschungen, Der errarische Denar, Das Erdbeben von 803, Karls Logistik, Bronzator und -gitter, Der Thron von Otto, Karls Grab, Heinrichs Ambo, Grabungen in Köln (St. Pantaleon), Hamburg ohne Hamaburg, Münster ohne Civitas, Ingolstadt ohne Curtis, Empuries ohne spanische Mark, Madrid kürzt um 300 Jahre, Wien akzeptiert 300-Jahres-Lücke, Ingelheim – Römisch?, en ten slotte: Und Corvey? Er is iets opvallends in het betoog van Illig: hij treedt minder op in kritische monologen, maar is er veel meer op uit om anderen aan het woord te laten. Die anderen hebben dan een situatie geconstateerd die niet klopt. Er zit dus in het boek de boodschap dat het belanghebbende conventionalisme ook niet luistert naar vakexperts als het niet of minder goed uitkomt.

Duidelijk is wel dat Illig niet veel vertrouwen heeft in de samenwerking tussen natuurwetenschappelijk dateren en de geesteswetenschappen.

Hij wijst op allerlei ‘onmogelijke’ dateringen, op het black box-karakter van de informatie en op allerlei fraudegevallen en vooral op de mogelijkheid van cirkelredeneringen (dus van voorkennis van historische aard die in de interpretatie van de meetresultaten een rol speelt).

En mooi voorbeeld daarvan is de datering van de zogenaamde troon van Karel. Wat de datering van de Paltskapel van Aken betreft, staat het nu wel vast dat Illig hier een overwinning behaalt op zijn critici. Het kan niet gaan om een bouwwerk van circa 800, maar het gaat om een twaalfde-eeuws gebouw, dat naderhand natuurlijk nog op allerlei manieren onderhouden en gerestaureerd is. De toch al vage informatie over dendrochronologische datering van enige houtdelen blijkt van wel erg twijfelachtige aard: er wordt stevig naar een van tevoren bekende uitkomst gewerkt. Nu is er echter een argumentatie die geen ontsnapping- of ontwijkingsmogelijkheden meer biedt. Het gaat om de productie van gesmede stalen stangen met een lengte van wel zes meter of meer en een gewicht van tussen de 2 en 5 ton.

Illig toont aan dat dergelijke producten pas in de twaalfde eeuw technisch mogelijk waren en toegepast werden in de gotische kathedraalbouw. De techniek komt neer op het beschikbaar hebben van een hydraulische (hydrologisch werkende) hamer.

De Romeinen waren natuurlijk in staat tot ijzerbewerking, maar in veel kleinere gewichten en afmetingen. Ook de grote bouwwerken van Ravenna en Byzantium kenden geen zware ijzeren constructies en zijn juist vaak opmerkelijk ‘licht’ gebouwd.

Technisch gezien zou de Paltskapel van Aken 350 jaar vóór gelegen hebben op de geschiedenis van gebouwen op andere plaatsen en in andere gebieden.

Het is niet overdreven om te stellen dat Illig hiermee een ijzersterke troef heeft uitgespeeld.

Heeft Illig met dit bewijs nu ook de fantoomtijd van 297 jaren (614-911 n.Chr.) aangetoond?

Aantonen dat iets niet bestaan heeft is nog niet zo eenvoudig. Het antwoord moet zijn: neen. Wat hij wel bereikt heeft, is dat Aken niet als bewijs tegen de fantoomtijd gebruikt kan worden. En wat de fantoomtijd is het wellicht verstandig om het thema wat breder te zien; is een chronologieprobleem in het eerste millennium n.Chr. voorstelbaar? En midden in dat thema staat de discrepantie tussen de ‘Karolingische periode’ (700-900) op papier (van latere datum) en in de grond. Duister, maar wat voor gebrek aan helderheid?

Illig, H. *Aachen ohne Karl den Grossen. Technik stürzt sein Reich ins Nichts* Mantis Verlag, Gräfelting 2011 (14,50 €)

Lag Aken in Aken?

Joep Rozemeyer, Etten-Leur

Rinus Boidin^{xiii} stelt dat de residentie van Karel de Grote te *Aquis* in Villeneuve d' Ascq lag en niet in Aken. Dan denk ik hoezo: Karel de Grote maakte toch van Aken het middelpunt van zijn Rijk en bouwde er tussen 796 en 804 de Hofkapel. Karels biograaf Einhard (770-840) zegt in paragraaf 26 van zijn *Vita Caroli* daarover het volgende: "Karel praktiseerde het Christelijk geloof met veel vroomheid, want hij was daarin opgevoed sinds zijn vroegste jeugd. Dat verklaart waarom hij een kathedraal van zo grote schoonheid bouwde in Aken, versierd met goud, zilver, lampen, en bronzen deuren. Hij kon nergens marmere zuilen voor het gebouw vinden, zodat hij ze kocht in Rome en Ravenna." Er bestaat nog een brief van paus Hadrianus I waarin toestemming wordt verleend aan Karel om marmer en mozaïeken van het paleis in Ravenna mee te nemen voor de bouw in Aken.

De tweede biograaf van Karel, Notker de Stamelaar (840-912), schrijft er in paragraaf 28 van zijn *De Carolo Magno* ook over en voegt er een leuk detail aan toe, corruptie is van alle tijden: "Als Karel even de kans kreeg te rusten, dan gaf hij er de voorkeur aan te werken in de dienst van God, in plaats van op zijn gemak te relaxen. Hij vatte het idee op om op zijn geboortegrond, en volgens zijn eigen plan, een kathedraal te bouwen, die mooier moest worden dan de oude gebouwen van de Romeinen.

Uit alle landen trok hij de beste architecten en handwerkslieden aan; de leiding vertrouwde hij toe aan een zekere abt, die zeer bekwaam was in dit werk, maar van wiens frauduleuze gewoontes Karel niet op de hoogte was." Dan schrijft Notker over de buitensporige corruptie en zelfverrijking van de abt, achter de rug van de keizer om.

"Hij verzamelde een grote hoeveelheid goud, zilver en zijde, die hij in kisten opborg. Maar op een dag kwamen mensen hem waarschuwen dat zijn huis in brand stond. Hij kwam aangerend en trotseerde de vlammen om zijn schatkamer te bereiken. Hij stelde er zich niet tevreden mee één kist te redden, maar laadde telkens een kist op de schouders van zijn dienaren en maakte zich pas daarna uit de voeten. Maar bij het vluchten werd hij getroffen door een reusachtige balk en zijn lichaam werd verteerd door de aardse vlammen, op hetzelfde ogenblik dat zijn ziel afreisde naar het eeuwigdurende vuur."

De Hofkapel was een octogonaal gebouw, een kopie van de door Karel zeer bewonderde San Vitale in Ravenna. Die kapel werd later uitgebreid tot de huidige Dom, en *bestaat nog steeds*. Net als de San Vitale. Is er een duidelijker bewijs voor Karels aanwezigheid in Aken? Als Ascq zijn residentie was zou je toch daar een achthoekige kopie van de San Vitale verwachten, maar waar ligt die dan?

De San Vitale te Ravenna

De Dom te Aken

Een extra aanwijzing dat we *Aquis* in Aken moeten zoeken en niet in Ascq is te vinden in de beschreven rijksovernames ten tijde van de opvolgers van Lodewijk de Vrome. Het Verdrag van Verdun uit 843 is niet bruikbaar voor een lokalisatie van *Aquis*, want een gedetailleerde beschrijving daarvan is niet bewaard gebleven. Het Verdrag van Meerssen uit 870 daarentegen geeft wel duidelijke omschrijvingen:

Karel ontvangt het West-Rijk met o.a. de kerkprovincies Cambrai, Tungris (Luik), Verdun, Toul, en met de plaatsen Servatius (Maastricht), Mechelen, Lier e.d. Over een *Aquis* in het West-Rijk wordt niet gerept. Lodewijk ontvangt het Oost-Rijk met o.a. de kerkprovincies Utrecht, Keulen, Trier, Straatsburg, en met de regio's Teisterbant, Betuwe, Maasgouw, en het districtum Trectis (district Maastricht) en het *districtum Aquense* (district Aken).

In het noorden vormt de Maas de grens. Dat district Aken uit het Oost-Rijk kan niet op Ascq slaan, dat ligt ver westelijk van de Maas, in Noordwest-Frankrijk.

De rijksovername van 870 tussen Karel de Grote en Lodewijk de Duitser. Ascq ligt in het West-Rijk en Aken in het Oost-Rijk.

Nog een aanwijzing:

De Karolingen waren Austrasiërs (het noordoostelijk deel van Francia) terwijl de Merovingers in Neustrië (het noordwestelijke Francia) woonden. De voorouders van Karel de Grote waren Austrasiërs, afkomstig uit de regio Herstal (35 km van Aken). *Aquis* als residentie van Karel de Grote kan om die reden moeilijk in Ascq gelokaliseerd worden, want dat lag in Neustrisch gebied.

Ook de aanwezigheid van hete bronnen lijkt eerder te pleiten voor Aken, want daar waren ze inderdaad aanwezig. Notker spreekt in zijn *De Carolo Magno* over de hete bronnen in Aken, waarvoor baden gebouwd gaan worden. De plaats heette ook niet voor niets *Aquis*. In Ascq is de aanwezigheid van hete bronnen onbekend. De thermen van St.-Amand kunnen niet opgevoerd worden als de hete bronnen van *Aquis*, want die liggen 30 km verderop.

Kortom: twijfel aan het juistheid van de lokalisatie van *Aquis* te Aken lijkt niet gerechtvaardigd. Aken, de residentie van Karel de Grote, was gewoon Aken.

^{xiii} Boidin, R. Alternatieve hypothesen? *SEMafloor* 12-4 2011 p. 9-10

Bataven, Watten en taalkundigen

Ruud van Veen, Groningen

Discussie?

Omdat er in *SEMafoor*¹ 'een deur open staat' voor commentaar op een mogelijk verband tussen de naam van het volk der Bataven en de plaatsnaam 'Watten', maak ik van die gelegenheid gebruik om opnieuw kritiek te leveren op hetgeen taalkundigen over een dergelijk verband (of het ontbreken daarvan) te melden hebben. Weliswaar beweert Ad Maas in zijn artikel (*Bataven in Noord-Frankrijk?*) dat ik daarover al een discussie heb gehad met Hans den Besten(†), maar dat is volgens mij niet juist.

Er is wel tweemaal een aanzet tot een dergelijke discussie geweest, maar daaraan is in beide gevallen, zeer tegen mijn zin, een plotseling einde gekomen. De eerste keer door toedoen van de redactie van *SEMafoor*, die in de aflevering van februari 2004² een laatste woord aan Hans den Besten gunde (en mijn antwoord daarop weigerde), de tweede maal door het plotselinge overlijden van Den Besten, dat voor de SEM een verlies genoemd mag worden, want de meeste taalkundigen zullen niet bereid zijn om vanuit hun verheven positie het woord te richten tot onontwikkelde leken die aan de verworvenheden van de taalkunde twifelen. Of Hans den Besten met zulke leken veel geduld had is trouwens de vraag, want de eerste keer dat hij op mijn opvattingen³ inging begon hij zich al te beklagen over mijn bedroevende niveau, en de tweede keer⁴ over mijn *Rechtsdrall*. Rechtsdrall is volgens het woordenboek D-N een neiging naar rechts (in politieke zin). Uit de context van zijn verhaal blijkt dat Rechtsdrall voor Hans den Besten iets heel ergs was. Wat mijn politieke voorkeur betreft was hij in ieder geval abuis. Ik wil niet tegenspreken dat mijn niveau bedroevend is, maar dat was volgens mij niet de zaak waar het om draaide. Het lijkt er dus op dat het ook zonder ingrijpen van buitenaf toch niet tot een discussie gekomen zou zijn. Als iemand over je niveau en politieke oriëntatie begint, dan weet je dat het hem aan argumenten ontbreekt en dat je verderop niet veel leerzaams te verwachten hebt.

Klankwetten

Hoewel er dus eigenlijk geen discussie was, werd die volgens Ad Maas toch beslist in het voordeel van Hans den Besten, omdat die met behulp van klankwetten liet zien, dat een overgang van *Chatti* naar *Hessen* mogelijk is. Ad heeft dus de aanzetten tot de discussie niet helemaal begrepen, want het is nu juist de geldigheid van die 'wetten' die ik in twijfel trek. Ik kan van die wetten dan ook geen gebruikmaken, want daarmee zou ik waarschijnlijk tot dezelfde conclusies komen als de taalkundigen, en dan zijn we alweer met de Chatti in Hessen aangekomen. Of van Hessen naar Chatti, zoals Ad zegt. Dat is misschien ook wel mogelijk, want in de taalkunde kan alles, zolang het maar onlogisch is. Wie niet in één oogopslag de evolutie van *Catualium* naar Heel en van Chatti naar Hessen kan doorgronden, die mist feitelijk de basiskennis om met toponiemen theorieën te gaan onderbouwen zegt Ton Spamer.⁵ Maar wie dat wél in één oogopslag ziet heeft geen ruimte meer voor theorieën. Hij is taalkundige geworden en zit muurvast in een doodlopende steeg.

Wat Alfred Michiels in de eerste hoofdstukken van zijn boek⁶ uit 2007 schreef verschilt dan ook niet wezenlijk van hetgeen dr. Rudolf Meringer in zijn *Indogermanische Sprachwissenschaft* uit 1903⁷ uiteenzette. De vergelijkende taalwetenschap heeft in een eeuw tijd eigenlijk geen vooruitgang van betekenis geboekt. En zal dat in de komende eeuw ook niet doen. Met de veelgeprezen *klankwetten* hebben de taalkundigen zichzelf schaakmat gezet, zoals de kosmologen dat met hun *natuurconstanten* hebben gedaan. Al die wetten en constanten zijn kooien waarin de geest op water en brood wordt gezet. Schaakmat is trouwens niet de juiste vergelijking. 'Eeuwig schaak' is al beter. De wetenschappers moeten heen en weer blijven springen zonder dat ze daar een stap verder mee komen.

De W

Ik adviseer de lezers zo mogelijk een paar oude nummers van *SEMafoor* op te graven om een indruk te krijgen van de voorgeschiedenis van hetgeen ik hier ter sprake breng. Vooral belangrijk daarin is het artikel van Hans den Besten in *SEMafoor* van november 2001⁸ en mijn verhaaltje over een boek van Alfred Michiels in *SEMafoor* van mei 2009.⁹ In beide artikelen gaat het even over de letter W, waarvan de taalgeleerden beweren dat die ook in het Latijn voorkwam. Niet het schriftteken natuurlijk, maar de klank. De geleerden mogen het daarbij graag over een *bilabiale W* hebben, d.w.z. een W die met beide lippen wordt gevormd. Dat is onzin natuurlijk. Een 'W' wordt niet gevormd met beide lippen, maar door de onderlip tegen de boventanden te drukken. Het geluid waar de geleerden het over hebben is in

werkelijkheid een klinker. Probeer met geronde lippen maar eens iets anders te maken dan een klinker (oe, o, oo, u, uu). De sprekers van Romaanse talen laten de W dan ook als een Nederlandse 'oe' klinken. In de 'Keltische' talen (Welsh, Bretons), wordt het schriftteken W zelfs wel gebruikt om een 'oe' weer te geven. Hoe men er bij komt dat het Latijn de klank W kende is trouwens een raadsel. Over de uitspraak van het Latijn bestaan allerlei zotte ideeën, die natuurlijk ook met zotte argumenten verdedigd worden, maar niemand lijkt zich af te vragen of het in de eerste plaats eigenlijk wel zin heeft om over de uitspraak van het Latijn te praten. Eerst zou immers aangetoond moeten worden dat het ooit een gesproken taal is geweest.

Latijn

Want er mag ernstig aan getwijfeld worden of het wel een 'natuurlijke' taal is. Het valt immers op dat de moderne Romaanse talen eigenlijk veel meer op elkaar lijken dan op het Latijn, waaruit ze voortgekomen zouden zijn. Voor een Nederlander schuilt de moeilijkheid van het leren van Spaans of Italiaans vooral in de snelheid waarmee die talen vaak gesproken worden. Wie in Spanje of Italië wel eens in een café heeft gezeten zal zich verbaasd hebben over het feit dat drie of vier heftig discussiërende mannen tegelijk aan het woord kunnen zijn en elkaar toch begrijpen, ondanks de omstandigheid dat de televisie ook nog eens luid over het hele gebeuren heen brult. Zowel Italianen als Spanjaarden hoor je dan ook wel vol trots beweren dat ze het meest luidruchtige volk op aarde zijn. Voor een buitenstaander lijken ze in ieder geval voor elkaar niet onder te doen. Ze zijn dan ook zo slim om onderwerp en werkwoord vaak in het begin van hun zinnen te stoppen, zodat de rest zich uit de context wel raden laat. Een Spanjaard of Italiaan heeft aan een half woord genoeg. Kijk nu eens naar het Latijn. Het begin van een zin verradt beslist niet de betekenis er van. Pas met de hele zin voor ogen is met behulp van de verbuigingen vast te stellen wie waarmee wat doet. Voor een Italiaan of Spanjaard moet het spreken van Latijn zo iets zijn als een poging om hard te lopen in een kniehoge laag modder. Het druist beslist in tegen hun temperament en gevoel voor taal. Alleen dáárom al is het onwaarschijnlijk dat hun moedertaal uit het Latijn is voortgekomen. Wie iets over de geschiedenis van Frans, Spaans, Italiaans enz. te weten probeert te komen stuit dan ook altijd weer op verhalen over vulgair Latijn of Volkslatijn, ook wel *romance* (Spanje), *roman* (Frankrijk) of *romanzo* (Italië) genoemd. Als het er op aan komt durven ook taalkundigen de Romaanse talen niet direct met het Latijn in verband te brengen. Er zit altijd wel iets tussen. Laten we dat 'iets ertussen' maar Romaans noemen. De Romeinen spraken geen Latijn, maar Romaans. En dat zal wel ongeveer geklonken hebben als Italiaans. En als de Romein-in-de-sstraat een Latijnse tekst zag, dan zal dat op hem wel ongeveer dezelfde indruk gemaakt hebben als een notariële akte op ons: geen touw aan vast te knopen. Er zijn dan ook mensen die veronderstellen dat al die Latijnse teksten door de humanisten bedacht zijn. Zo ver durf ik niet te gaan. Volgens mij waren de Romeinen zelf ook heel goed in staat om een kunstmatige schrijftaal met een deftige grammatica naar Grieks voorbeeld te verzinnen.

Etymologie

Het probleem van taalkundige werken is dat ze doordrenkt zijn van de theorieën der taalkundigen, ook al is dat soms niet direct zichtbaar. Wie in een etymologisch woordenboek gaat bladeren krijgt niet in onbevangingheid veronderstelde verwantschappen van woorden uit verschillende talen voorgeschoteld, maar wordt tevens impliciet geconfronteerd en geïndoctrineerd met ideeën uit de vergelijkende taalwetenschap. Men zal dus in zo'n woordenboek vergeefs zoeken naar een mogelijk verband tussen Batavi en Watavi, hoewel ik er in *SEMafoor* van november 2001¹⁰ op gewezen heb dat de Griekse letter β, die door taalkundigen met de enigszins schaapachtige klank 'bèta' wordt weergegeven, door de Grieken zelf *wita* wordt genoemd.¹¹ Zodat Βαταουαί niet uitgesproken wordt als Batavi, maar als Wata-oe-è. Het laatste lijkt me een mooie naam voor de inwoners van Watten. Dit soort argumenten komt in het taalkundige straatje natuurlijk niet te pas en een taalkundige zal er dan ook niet op ingaan. Dat is de tactiek. Er niet over praten of er juist overheen praten: Maar mijn opponent heeft ook nog wat argumenten op basis van het Grieks, waaruit blijkt dat hij weinig van de Griekse taalgeschiedenis weet.¹² Blijkbaar werkt deze tactiek, want Ad Maas schrijft "op dit punt is de benadering van Hans den Besten onderbouwd met veel kennis van zaken; in taalkundig opzicht mogen we gerust overhellen naar zijn visie"¹³ Ja, als je taalkundigen op hun woord gelooft, dan mag dat. Maar ik wil niet geloven, ik wil begrijpen. Doch ook dat blijkt verwijtbaar te zijn: Mijn opponent weigert zich met de historische taalkunde bezig te houden en gelooft niet in de (gereconstrueerde) uitspraak van dode talen.¹⁴ Dat had Hans den Besten in ieder geval goed gezien. Aan het eind van zijn Latijn kwam hij tot de conclusie dat een verband tussen Watten en Batavi uitgesloten is. Merkwaardig dat ik in een etymologisch woordenboek wel een verband kan vinden

tussen *watten* (het pluizige spul) en het Arabische woord *batn*, en tussen *weven* en het Perzische woord *bafīān*. Blijkbaar is er soms toch wél een verband tussen een 'W' en een 'B'.¹⁵

Klankverschuiving

Het gehannes met Chatten en Hessen, dat je volgens Ton Spamer in één oogopslag moet kunnen doorgronden, komt voort uit een taalkundig stokpaardje dat *Germaanse klankverschuiving* heet.

De Germaanse klankverschuiving is één van de oudste, meest heilige en onwrikbare wetten van de taalkunde. Klankverschuiving vindt plaats als een taal wordt overgenomen door een volk dat met één of meer klanken uit die taal niet overweg kan. De onuitspreekbare klanken worden in zo'n geval vervangen door klanken uit de eigen oorspronkelijke moedertaal (substraattaal). Omdat de onuitspreekbare klanken niet in de spraakgewoonte van het adopterende volk terechtkomen, blijven ze voor latere generaties natuurlijk net zo onoverkomelijk. Bij de Germaanse talen is dat volgens de taalgeleerden echter niet zo gegaan. De verre voorouders van de Germanen zouden aanvankelijk een niet-Indo-Europese taal gesproken hebben. Het lijkt dan misschien wel logisch dat ze bij de adoptie van hun nieuwe taal bijvoorbeeld van een *b* een *w* maakten, zoals in *balaena* > *wal*-vis, of van een *k* een *h*, zoals in *cannabis* > *hennep*. Maar het is niet te begrijpen waarom ze dan later wél de *b* en *k* gingen gebruiken.

In werkelijkheid kan het ook niet zo gegaan zijn. Ongeveer een derde deel van de woordenschat van de Germaanse talen komt in de overige Indo-Europese talen niet voor en is dus puur oorspronkelijk Germaans. In dat niet gemeenschappelijke deel zitten woorden als *koning*, *helm*, *boot* en *wijf*, waaruit blijkt dat er binnen de Germaanse talen helemaal geen reden was om van een *k* een *h* te maken, of van een *b* een *w*. Er is geen enkele spreker van een Germaanse taal die met dit soort klanken moeite heeft. Sterker nog, Germaanse talen zitten er vol mee. Probeert men echter een Fransman of Italiaan 'walvis' of 'hennep' te laten zeggen, dan blijkt daarbij een aanzienlijke klankverschuiving op te treden. Het is dus absoluut niet logisch om aan te nemen dat de Germaanse talen uit de Indo-Europese taalfamilie zijn ontstaan. Eerder zouden we moeten aannemen dat het omgekeerde is gebeurd en dat de Indo-Europese ontstaan zijn uit een voorloper van de Germaanse talen. Het is jammer dat de term 'Indogermaans' in onbruik is geraakt, want ze zou de oorsprong van de taalfamilie wel eens veel beter weer kunnen geven. Dat deze conclusie correct zou kunnen zijn blijkt ook uit andere feiten. De Indo-Europese talen onderscheiden zich van de meeste andere talen op de wereld door de omstandigheid dat woorden een *wortel* hebben, die met behulp van aanhangsels (suffixen) kan worden verbogen (flexie). Het zijn flecterende talen, terwijl de meeste talen agglutinerend zijn (invoege van woorddelen). Aangezien de wortel in een Indo-Europese taal het belangrijkste betekenis dragende deel van het woord is, zou men verwachten dat dáárop de klemtoon ligt. Dat is echter meestal niet het geval. Bij veel van die talen valt de klemtoon op een plaats die met het aantal lettergrepen te maken heeft, of met de uitgang van het woord. Alléén bij de Germaanse talen ligt de klemtoon op de wortel. Is dat niet tevens een aanwijzing dat *die* talen ten grondslag lagen aan het flecterende Indo-Europese systeem? Misschien moeten *SEMafoor*-lezers er dus maar niet al te hard naar streven om in één oogopslag de evolutie van Catualium naar Heel en van Chatti naar Hessen te kunnen doorgronden. Het idee van de Germaanse klankverschuiving is afkomstig van de gebroeders Grimm, waar we ook zo veel andere mooie sprookjes aan te danken hebben.

¹ Maas, A. Bataven in Noord-Frankrijk? in: *SEMafoor* 12-4 2011 p. 4-8 (eind voorlaatste alinea)

² Besten, H. den 'Reactie op Ruud van Veens 'korte reactie op 'Kaisar en dergelijke'' in *SEMafoor* 5-1 204 p. 22-23

³ Veen, R. van 'Korte reactie op 'Kaisar en dergelijke'' in *SEMafoor* 5-1 2004 p. 22

⁴ Besten, H. den 'Antwerpen: plaatsnaamkunde volgens Ruud van Veen' in: *SEMafoor* 11-2 p. 35-36 (op p. 36)

⁵ Spamer, T. 'Slotwoord' in: *SEMafoor* 5-1 2004 p. 11-14 (op p. 11)

⁶ Michiels, A. 'Andouepis Antwerpen' Home publicaties Rumst 2007

⁷ Meringer, Rudolf: 'Indogermanische Sprachwissenschaft'. Leipzig 1903

⁸ Besten, H. den 'Hoe je niet Bataven vindt: taalkundige opmerkingen' in: *SEMafoor* 2-4 2001 p. 12-15

⁹ Veen, R. van 'De naam van Antwerpen' in: *SEMafoor* 10-2 2009 p. 12-16

¹⁰ Veen, R. van 'De Wataven van Watten' in: *SEMafoor* 2-4 p. 16-19

¹¹ Dijk-Wittop Koning, A.M. van: *Levend Grieks, een kleine grammatica*. Bussum 1995, p. 11

¹² Maas, A. *Kelten en Ieren. Licht in de duisternis* *SEMafoor* 2,4 (november 2001), p. 19 bovenaan

¹³ *SEMafoor* 12-4 (november 2011) p. 8

¹⁴ Maas, A. 'Kelten en Ieren. Licht in de duisternis' in: *SEMafoor* 2-4 2011 p. 19 onderaan

¹⁵ Kluge, Friedrich 'Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache' Berlin 1957 p. 843

SEMafortjes

STAVEREN 950

In 1061 kreeg Staveren stadsrechten, in 2011 dus 950 jaar geleden. Ter gelegenheid van deze feestelijke omstandigheid verscheen een bijzonder fraai boek *Staveren. Hoofdstad van de Friese kusten* (2011) met daarin ook enkele hoofdstukken van Binne Boarnstra en Klaas Jansma over de geschiedschrijving van het eerste millennium. "Eeuwenlang maakte de stad deel uit van een keten Vlaams-Friese nederzettingen waarlangs schepen via betrekkelijk rustige wateren hun handelswaar transporteerden. Bij Staveren konden schippers met hun knarren via de Nagel en de Sudermuda naar binnen, zodat ze er storm noch vloed te duchten hadden", noteert Jansma in het eerste hoofdstuk, en hij vervolgt: "De bewoning in de 'nieuwe tijd' zal hier in de vroege middeleeuwen zijn begonnen, toen boeren en kooplieden in de vijfde en zesde van overbevolkte kuststreken langs de oostelijke Noordzee uitweken naar verlatenland. Ze vestigden zich op de oevers van Boorne (Middelzee), Marne, Vlie en Flevo, waar ze zich bij hoge waterfloeden konden terugtrekken op de strandwallen en de kunstmatig gevormde terpen van de kort tevoren verdreven bewoners". Staveren 1500 had dus ook gekund.

In de tekst wordt vooral ook aandacht besteed aan de waterrampen die het gebied troffen. "Waarschijnlijk leverden de eerste kannuniken van het kapittel van Odulf een bijdrage aan het herstel van de grote stormramp van 838, waarbij uitgestrekte kustgebieden in het oude 'Frisia' onder water kwamen te staan".

Vlak tevoren had 'de Benedictijner kannunnik Odulf uit Oirschot' de opdracht gekregen van zijn heer, bisschop Frederik van Adelen, om de Friezen vanuit Staveren tot het 'ware' Christendom te bekeren, aldus Binne Boarnstra en Klaas Jansma in het begin van hoofdstuk 2 Odulfus, Noormannen en de vloed. De Friezen waren al wel bekeerd, maar waren aanhangers van het Arianisme geworden, althans dat werd vermoed. Ketterij van het zuiverste middelzeewater, dus. Op diverse concilies was de leer van deze geëxcommuniceerde priester uit Libië al veroordeeld. In 830 was er de Thomasvloed al geweest, volgens de auteurs, en op tweede kerstdag 838 was het weer raak. Naast dit natuurgeweld was er ook nog het (veronderstelde) geweld van de Noormannen of Vikingen. Hun aanvallen namen namelijk 'sterk in aantal en hevigheid' toe: "Het grootste gevaar kwam uit het Noorden, de grima herna, waar de steden Dokkum en Staveren en handelscentra rond de Marne (Bolsward) en bij de kust (Cornwerd) niet meer veilig waren".

De Frank Odulf richtte een gebouw in aan de rand van de toenmalige stad, namelijk daar waar de

waterweg Nagel zich in twee stromen splitste waarvan er een in de Middellzee uitkwam. Staveren lag toen gunstig aan de belangrijkste binnenvaartweg van Noordwest-Europa, volgens Boarnstra en Jansma, en ze voegen hier aan toe: "In het Beowulf-epos uit de zesde eeuw wordt dit de Swabrád of Zwanenweg genoemd, als tegenhanger van de Hronrâd, de Walvisweg over zee. Odulfus is waarschijnlijk in 855 overleden. Zijn stoffelijke resten werden niet alleen naar Traiectum overgebracht, maar in 1034 werden ze gestolen in Staveren, waarschijnlijk en deel ervan, en dat zou terechtgekomen zijn in de abdij van Evesham in Worcestershire. Dit alles is skelet-technisch alleen maar een probleem als dezelfde overblijfselen zich op twee plaatsen bevinden, en dat komt ook voor.

Het boek bevat ook interessante informatie over de Noormannen. "Hoewel dat waarschijnlijk de begeerte van Vikingen zal hebben gewekt, komen we geen berichten tegen over invallen van Noormannen in Staveren", wordt in een taal-modaal-stijl vermeld. Sterker nog, in 991 kwam de latere koning Olav Tryggvason met zijn langschip Ormurin (Lange Slang) langs met een aantal volgschepen voor een vreedzaam bezoek aan het kapittel van Odulfus en een tussenstop op zijn reis van Kent naar Denemarken.

Opmerkelijke mededeling van de auteurs: "Kerkelijke kroniekschrijvers hebben genoteerd dat heel Staveren in 991 door de Noormannen na 'deerlijkje plunderingen' zou zijn verbrand. Dat is onwaarschijnlijk, want Staveren was vanaf de oudste tijden steeds bevriend geweest met de Skandinavische landen en had er de oudste handelsprivileges". Hoe de auteurs dit allemaal weten, staat nergens vermeld. Maar erg interessant is de vraag of en in hoeverre je deze redenering ook kunt doortrekken naar de metropool Dorestad. Wat zou een bovengemiddeld intelligente Viking nu aan al dat platbranden hebben?

K. Jansma, B. Boarnstra, D. Huizinga, T. Heitmeijer en J. Prins, *Staveren. Hoofdstad van de Friese kusten*, Penn.nl Leeuwarden, ISBN 978-90-77948-64-4

NIFTERLACA: WARNS (Jeff Van Hout)

Traditioneel wordt in de periode voor een naderend symposium onderwerpen aangepakt die een relatie hebben met het thema van het symposium of met een van de aangekondigde lezingen. Dr. Kees Nieuwenhuijsen refereerde in zijn voordracht over de Lex Frisionum specifiek aan informatie die in de discussies op www.nifterlaca.nl aan de orde was gesteld en herbruikte zelfs een kaart die speciaal voor het forum gemaakt was.

Een andere lezing die speciale aandacht had gekregen in de aanloop naar het symposium was de lezing van dr. Rinus Boidin: 'Friezen contra Franken: waar lag Warns?'

Rinus Boidin heeft in zijn boek 'De Mythe' een alternatieve zienswijze neergelegd over de vroege geschiedenis van West-Europa. Hij verdedigt het standpunt dat de Frisii van de vroege middeleeuwen gesitueerd moeten worden in Vlaanderen en als sluitstuk van hun aanwezigheid in die omgeving ziet hij de Fries-Hollandse oorlog van 1345, die bekend staat als 'De slag bij Warns'. Daarmee zijn we eigenlijk dik in de late middeleeuwen aanbeland, maar als men er van uitgaat dat de Frisii zich in de vroegere tijd in Vlaanderen ophielden dan moet ergens in de tijd een aansluiting liggen met de geschiedenis van de Friezen in Friesland. Het is mooi dat Rinus Boidin een poging heeft gedaan om deze aansluiting een plaats in de tijd te geven, al moet gezegd dat hij dit onderwerp niet erg uitgebreid heeft behandeld. In zijn lezing speelde de Fries-Hollandse oorlog van 1345 uiteindelijk niet zo'n grote rol, toch refereerde hij wel aan het feit dat zijn visie op 'Warns' stevig onder vuur was genomen op het discussieforum. Jammer genoeg was dat voor hem geen aanleiding om zijn visie bij te stellen, want eigenlijk is er van zijn slag bij Warneton niets heel gebleven. Op persoonlijke titel wil ik hier wel stellen dat hij rondom 'Warns' een nieuwe mythe heeft gecreëerd, terwijl hij met zijn boek eigenlijk voor ogen heeft om een aantal mythes te ontmantelen. Ook ben ik persoonlijk van mening dat dit eigenlijk voor veel meer zaken in zijn boek gezegd kan worden, maar dit is niet de plaats voor een boekbespreking. Mogelijk zullen er in de toekomst nog vaker onderwerpen uit 'De Mythe' in de discussies aan de orde worden gesteld, maar het moet nog blijken of daar voldoende belangstelling voor is. Nu terug naar 'Warns'.

De Fries-Hollandse oorlog van 1345 staat bekend onder de naam 'De slag bij Warns' en hier raken we meteen te kern van het probleem want deze benaming is modern. De benaming is te danken aan het promotieonderzoek van Waller Zeper uit 1914 over Jan van Henegouwen. Waller Zeper meende het bewijs geleverd te hebben dat de bewuste slag zich bij Warns had afgespeeld. Latere historici hebben de bewijsvoering van Waller Zeper feitelijk ontkracht. Het is een gegeven dat de bronnen geen van alle spreken over gevechten of debarkaties bij het Rode Klif of in de omgeving van Warns.

Dit roept de vraag op waarom Rinus Boidin op zoek gaat naar een locatie die qua naamgeving lijkt op Warns. Dat de plaatsnaam Warneton / Waasten (vroeger Waernestum), waar hij de slag lokaliseert, enige gelijkenis vertoont met Warns is mogelijk al aanvechtbaar maar eigenlijk historisch totaal niet relevant.

In de discussie komen de bronnen over het bewuste treffen tussen Holland/Henegouwen enerzijds en 'Friezen' anderzijds uitgebreid aan de orde. Ook zijn er veel gegevens opgediept over de geschiedenis van Warneton. En wat eigenlijk zelden voorkomt, er is een erg grote mate van eensgezindheid onder de

deelnemers aan de discussie: het verhaal van Rinus Boidin is niet opgewassen tegen de confrontatie met de bronnen die onomstotelijk spreken over Staveren, het Sint Odulphusklooster en de zee

DE REIS DOOR FRIESLAND VAN WIZO FLANDRENSIS

Sinds kort kan je het boekje "Wizo van Vlaanderen: Itinerarium Fresiae" via www.booxstore.nl/ het boekje Itinerarium Fresiae bestellen voor net geen 20 euro. Het manuscript van dit 'Itinerarium Fresiae' zou in 2003 ontdekt zijn geweest, achter in een middeleeuws handschrift uit Rochester. Het beschrijft hoe een groep benedictijnen uit Engeland in 1159 naar de terrae inferiores vaart. Hun bestemming is de abdij van St. Odulphus bij Stavoren, kort daarvoor op verzoek van de bisschop van Utrecht door hun orde overgenomen. Hun doel: het terugbrengen van enkele relikwieën van Odulphus, eerder in London op de markt aan de Thames gekocht van de bemanning van een Vikingschip. Op heen- en terugweg doen zij vele steden en dorpen aan en ontmoeten interessante tijdgenoten.

Het verhaal wekte al snel de achterdocht van de redactie en een paar *SEMafoor*-lezers. De uitgeverij was nieuw. De achterliggende organisatie had nauwelijks iets met geschiedenis te maken en schreef en bewerkte vooral teksten voor management (-adviseurs), financials, auditors en controllers, civiel ingenieurs, marketeers, HRM- en ICT-professionals, (para)medici en zorgmanagers.

Verder kwam dr. Richard Agricola, de schrijver van het voorwoord, niet voor op de lijst van medewerkers van zijn 'Nordfriisk Institut', Bredtfeld.

Ook inhoudelijk rees er achterdocht. Kees Ijpelaan merkte meteen op dat de "Caninnefaten" vermeld werden waardoor dit werkje ten vroegste uit de zestiende eeuw kon stammen. Ook de knipoog naar de "Frieze koningen" verzonnen door Andreas Cornelius, was hem niet ontgaan. Hij herkende het geheel als een compilatie uit bekende bronnen van meestal ver na de twaalfde eeuw. Kees ondernam ook een paar pogingen om het manuscript op te vragen bij het archief in Maidstone, maar kreeg geen gehoor.

Ondertussen heeft de redactie contact opgenomen met de heer Arne Lasance die de 'vertaling' zou gemaakt hebben. De heer Lasance gaf toe het boek te hebben geresearched en geschreven, inclusief 'Inleiding' en notenapparaat... als onschuldige hobby.

De mystificatie is echter wel bekwaam geschreven en het leest zeer aangenaam en vlot. In het volgende nummer van *SEMafoor* nader nieuws over deze mystificatie

Archeologisch erfgoed eerste millennium

Onze landen staan bol van het erfgoed-denken. Dat schijnt ook nog maakbaar te zijn. Een apart thema. Een neveneffect van het Verdrag van Malta is dat er veel teveel archeologisch onderzoek wordt gedaan door competent verklaarde instituten: commerciële ondernemingen en door universiteiten. Kosten worden afgewenteld op degene die een bouwproject uitvoert. Dat kunnen particulieren, zelfstandige bestuursorganen en overheden zijn. In de laatste twee gevallen komt de rekening bij de belastingbetaler terecht. Of het grote aanbod van opgravers via marktwerking ook tot goedkoper onderzoek leidt en toch tot betere kwaliteit, is uiteraard niet bekend. Goedkoper waarschijnlijk niet; de kwaliteit is moeilijk te beoordelen. Afgaande op publieksuitgaven wordt er hier en daar (uiteraard) fraai werk afgeleverd. In de Nederlandse Onderzoek Databank (NOD) is ook de archeologie vertegenwoordigd.

Der bank is als volgt in gedeeld:

1. onderzoeksprogramma's lopend: 13;
2. onderzoeksprogramma's afgesloten: 12;
3. onderzoeksprojecten lopend: 106; onder meer: Romeinse scheepsbouw, The rural World between Atuatuca Tungrorum and Aquae Granni, het Sint Servaas-complex, Archeologie langs de A2;
4. onderzoeksprojecten afgesloten: 95; onder meer: Passewaaij bij Tiel, Archeologie en ruimtelijke ordening, Epistemologie van simulatie in de geesteswetenschappen, Romeins Nijmegen, Romeinse strijdkrachten uit de Batavische gebieden (100-300 n.Chr.), Leven en sterven langs de Limes en... Op14C gebaseerde chronologieën;
5. onderzoekers: 108;
6. organisaties: 22;
7. onderzoeksscholen

Merkwaardig, we komen geen duidelijk onderzoek tegen met betrekking tot de vroege middeleeuwen. Bureau Baac ('s-Hertogenbosch) gaf bij het 10-jarig bestaan een overzicht van 8 belangrijke opgravingen. Het boek begint met een hoofdstuk over *De ontstaansgeschiedenis van Baac* en eindigt met een tekst *Werken bij Baac*. Baac liet zich ook van een goede kant zien bij de opgraving van de motte van St. Oedenrode en het in dat verband gehouden symposium liet duidelijk zien dat studie en onderzoek in verband met de geschiedenis van het eerste millennium nieuwe steunpunten kan vinden in het onderzoek naar de mottes in de Lage Landen. Uitgangspunt kan zijn het boek *De Vroege burchten* (jaargang 28 2005 van *Het Brabants kasteel*) van Bas Aarts. Er gaat een enerverende wereld voor u open.

Het Rotterdamse 50-jarige Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR) kwam met een eerste publieksboek over de archeologie in Rotterdam e.o. voor de dag: *Ontdek! Vijftig jaar archeologie in Rotterdam en omgeving*. Een prima publicatie voor weinig geld. De periode van de derde tot de tiende eeuw is losjes en oppervlakkig zichtbaar, wel met een verhaal over Witla dat vermoedelijk even ten westen van Spijkenisse gelegen zou hebben. De vraag is wel tot wie de oproep 'Ontdek' is gericht. Uiteraard op Rotterdammers en omgevende stedelingen en dorpelingen, vooral de sociale lagen waar de archeologische vrijwilliger zich ophoudt. Duidelijk is wel dat ook commerciële archeologische bedrijven graag gratis gebruikmaken van vrijwilligers als informatiebronnen en als hand- en spandienaren. Gemeenten zouden er goed aan doen om eens na te gaan of er niet een eigen team van vrijwilligers gevormd kan worden, dat allerlei (vaak verkennend) onderzoek uitvoert, dus een team dat de locatie en regio goed kent, dat zich vakmatig bekwaamt en dat ondersteund wordt door een bevoegd archeoloog.

Het instituut stadsarcheoloog of regioarcheoloog ligt dan voor de hand. In elk geval is er dan meer kans op continuïteit in het onderzoek. Meteen ook een eigen educatief project voor minder geld. Bovendien hoeven vrijwilligers geen rekening te houden met institutionele belangen. Bestuurlijke angsthazen zullen wel kiezen voor de weg van de dure expertise. Dat is bestuurlijk veilig. Zie www.awn-archeologie.nl en het tijdschrift *Westerheem* jaargang 60 (2011), een jubileumjaar dat geschikt is om na te denken over onze collectieve archeologische hectiek. Voor *SEMáfoor* is het van belang dat het naast het Nederlandse en Duitse gebied ook de archeologische ontwikkelingen in België en Frankrijk kan bijhouden. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de jaarboeken van *Archéologie Wallonie* die nu ook via internet (een site van Calaméo) beschikbaar zijn. Hierbij een verzoek om menskracht!

Antwerpen in de Merovingische tijd

Rob Voogel, Amsterdam

Waar lag Andouerpis?

Wie zich met de geschiedenis van Antwerpen uit het eerste millennium bezighoudt, zal er snel achter komen dat wat in de middeleeuwse geschreven bronnen over de Scheldestad staat volledig in tegenspraak is met de archeologische vondsten in deze stad. De bronnen verhalen over een vroegmiddeleeuwse stad Andouerpis [spreek uit: Antwerpis], die in 836 ten prooi viel aan de Noormannen die de plaats plunderden en in brand staken. Van deze stad, toch niet de minste onder de vroegmiddeleeuwse plaatsen, is geen spoor teruggevonden in Antwerpen.

Omdat Andouerpis niet onder het voormalige burchtterrein van Antwerpen is gevonden, werd naar een andere plaats gezocht, waar men de restanten van de vroegmiddeleeuwse stad hoopte te vinden. Het geloofwaardigst leek de omgeving van de voormalige Sint-Michielsabdij, één kilometer ten zuiden van het voormalige burchtterrein. De kerk binnen de abdij, de Sint-Michielskerk, was de toenmalige parochiekerk uit de vroegste periode van Antwerpen. Op grond hiervan wordt gedacht dat de restanten van Andouerpis onder de voormalige Sint-Michielsabdij liggen. Er waren daar wel enige losse artefacten uit de Romeinse tijd gevonden, maar deze dienen als minimaal te worden beschouwd. Vondsten uit de vroege middeleeuwen ontbreken geheel. De archeologische gegevens onder en rond de voormalige Sint-Michielsabdij ontkennen dus de locatie van Andouerpis.^{29 30}

Er wordt ook wel verondersteld dat het vroegmiddeleeuwse Antwerpen aan de linkeroever van de Schelde had gelegen. Ook havens en dokken rondom Antwerpen worden als locatie genoemd. Er wordt dus steeds verder van het centrum naar Andouerpis gezocht. Tevergeefs, deze schimmige stad blijft archeologisch ongrijpbaar.

In Antwerpen is niets gevonden, dat op het bestaan van vroegmiddeleeuws Andouerpis wijst, zodat er geen enkel bewijs is van een Merovingische nederzetting in de Scheldestad. Sterker nog: er is zelfs geen bewijs van enige bewoning uit die tijd, omdat bij opgravingen in Antwerpen nagenoeg geen sporen van bewoning uit de Merovingische tijd werden aangetroffen.^{31 32}

Onder het burchtterrein en de Stadsparking wordt het Gallo-Romeinse looppniveau (medio tweede/medio derde eeuw) onmiddellijk opgevolgd door een laat elfde tot twaalfde-eeuwse grondlaag. Ook op andere plaatsen rondom het burchtterrein (Ruckersplein, Prekerstraat en de voormalige Sint-Augustinusabdij) zien we dat de Gallo-Romeinse laag direct wordt opgevolgd door een volle middeleeuwse laag. Een laat-Romeins en vroegmiddeleeuws grondvlak in Antwerpen ontbreekt geheel op een flinterdun laagje met schelpengruis na. Dat schelpengruis is een stille getuige uit de tijd dat de rivieroeveren overstroomd waren en bewoning langs deze oevers onmogelijk maakten.^{33 34}

Waar een vroegmiddeleeuws grondvlak geheel ontbreekt of waar toen geen bewoning mogelijk is, is het *pertinent onmogelijk* dat daar een nederzetting heeft gestaan. Net zo onmogelijk als dat een moeder jonger kan zijn dan haar kind. Vroegmiddeleeuws Andouerpis heeft nooit bestaan!

De Anderpusmunt

Wel zijn een pot en drie munten uit de Merovingische tijd gevonden, die de Antwerpse geschiedenis zijn ingegaan. In 1863 was tijdens graafwerken bij de rechtekking van de Scheldekaai een kleine biconische pot met rouletteversiering gevonden. Het is echter onmogelijk te bepalen waar het werd gevonden. Het kan ook bij de bouw van één van de vooruitgeschoven forten zijn opgedolven. Mogelijk hoorde het bij een Merovingisch grafveld, dat in 1965-1966 te Borsbeek werd vrijgelegd. Met Antwerpen zelf heeft het potje echter niets te maken.³⁵

Het enige artefact uit de Merovingische tijd dat in Antwerpen werd gevonden is een gouden *triens* uit de zevende eeuw van de monetarius [muntmeester] Theudegislus uit de zevende eeuw. Het (authentieke?) muntje werd in 1847 op het kerkhof van de gotische Sint-Joriskerk gevonden. Het kwam in de Oudheid-kundige Musea terecht, alwaar het al voor 1940 verloren ging.³⁶

Er is "nabij Antwerpen" een gouden *solidus* gevonden met de afbeelding van de Frankische koning Theudebert I (534-548) uit Durocortorum (Reims), geslagen in Mogontiacum (Mainz).³⁷

Omdat de munt van Theudebert (waar munten van bekend zijn) "nabij Antwerpen" was gevonden, werd daarom al snel de link gelegd naar de Scheldestad. Deze munt, vermoedelijk authentiek, is mogelijk in de buurt van Antwerpen gevonden, maar dit heeft absoluut niets met de stad zelf te maken. De munt, die waarschijnlijk al in de Merovingische tijd kan zijn verloren, had dan op een terrein gelegen in de nabijheid van de plek waar eeuwen later Antwerpen werd gesticht.

De meest opzienbare vondst is wel een gouden *tremissis* met het opschrift ANDERPUS, gevonden nabij het Zeeuwse dorpje Bath aan de oever van de landengte, die nu Noord-Brabant met Zuid-Beveland verbindt, ook niet ver van Antwerpen. De monetarius van deze laatste munt is Chrodigisil. De Frankische koning die op de munt staat is onbekend. Opmerkelijk is dat de haartooi van deze koning sterk doet denken aan de stralenkroon van de Romeinse keizers uit de derde eeuw. Volgens de gevestigde wetenschap behoort de Anderpusmunt echter typologisch rond 630/650 of misschien enige jaren vroeger.³⁸

Op de munt staat ANDERPUS, wat Andouerpus betekent. Op vroegmiddeleeuwse munten ontbreken vaak letters vanwege plaatsgebrek, daarom ook *Anderpus* voor *Andouerpus*. De plaatsnaam behoort tot de groep namen, waarvan de hoofdplaats naar de naam van een volk verwijst. In een vorig artikel¹¹ wees ik er al op dat de Andouerpi een Keltische stam was naast de Parisii, Ambiani, Suessiones, Treveri enz.³⁹

Andouerpis was de hoofdstad van de Keltische stam de Andouerpi.⁴⁰

Het opschrift ANDERPUS op de Anderpusmunt lijkt duidelijk aan te geven dat we hier te maken hebben met een munt uit Antwerpen. Toch klopt het een en ander niet. De datering bijvoorbeeld: de Anderpusmunt wordt eind zesde eeuw gesitueerd, in de Merovingische tijd dus. Dit kan niet, omdat Antwerpen in die tijd nog niet bestond.

Op de munt staat een onbekende Merovingische vorst. Dat deze Frankische koning niet te identificeren valt, geeft al te denken. Maar dat deze zesde-eeuwse vorst ook nog getooid is met een stralenkroon van een Romeinse keizer uit de derde eeuw is wel een merkwaardig anachronisme! Op andere munten uit de Merovingische tijd, waarop Frankische vorsten staan afgebeeld, komt een dergelijke stralenkroon niet voor. Ook de monetarius Chrodigisil komt op andere munten niet voor. Je zou van een muntmeester toch wel verwachten dat hij verschillende soorten munten in omloop had gebracht.⁴¹

Diverse munten uit de Merovingische tijd behoren tot verschillende reeksen, die zowat overal in omloop waren. Merkwaardig genoeg blijkt van de Anderpusmunt maar één exemplaar te bestaan.⁴²

Is de munt authentiek, dan zouden er veel meer van deze munten zijn gevonden, verspreid over half Europa. Vanwege de tekst ANDERPUS op de Merovingische munt is het zelfs onmogelijk dat het hier om een authentieke munt gaat, omdat Antwerpen eeuwen later is ontstaan.

Om dezelfde reden bestond in de Merovingische tijd ook geen muntatelier in Antwerpen. Bij opgravingen binnen het burchtterrein is niets gevonden wat op het bestaan van een muntatelier wijst.⁴³

Pas in 1470 kwam een muntatelier in Antwerpen. Deze stond op de hoek van de Muntstraat/Kloosterstraat. In 1850 werd dit gesloten en in 1977 gesloopt.⁴⁴

Gezien bovenstaande is het wel duidelijk dat de Anderpusmunt een vervalsing is. De munt is nimmer in roulatie geweest. De werkelijk oudste munt, die in Antwerpen is gevonden, is een zilveren denier uit de tijd van de Vlaamse hertogen van Neder-Lotharingen /markgraven van Antwerpen Godfried III en Hendrik I. Deze munt stamt uit de periode 1172-1190.⁴⁵

Eligius geeft ring aan Godeberta.
schilderij van Petrus Christus (ca. 1410-1472 of 1473)

Eligius

De oudste geschreven bron over Andouerpis is de *Vita Eligii*, een levensbeschrijving van Eligius, een evangelieprediker, die in de tijd van de Merovingische koningen Clotarius II en Dagobert I leefde. De *Vita Eligii* werd tijdens het eerste kwart van de achtste eeuw geschreven door Audoënus, een tijdgenoot en vertrouweling van Eligius. Hij beschreef het leven en de missionering van Eligius, in Vlaanderen meer bekend als Eloi.

Eligius was in zijn jongere jaren goudsmid geweest. Later werd hij priester en werd in 641 bisschop van Noviomagus-Turnicum. Na zijn bisschopswijding trachtte Eligius in zijn bisdom de nog voorkomende heidenen te bekeren. Daarbij schroomde hij niet de door de heidenen vereerde heiligdommen die hij bij de Andouerpenses aantrof, te vernietigen.⁴⁶

De Andouerpenses worden hier als bevolkingsgroep genoemd, waaruit blijkt dat ze al in de zevende eeuw een groep van enig belang was.

De eerste tekst in de vita waarin de Andouerpi worden vermeld luidt als volgt:

"Bovendien doorkruiste hij, vervuld van herderlijke bezorgdheid, overal steden en dorpen die hem waren toegewezen, doch de Flandrenses en de Andouerpenses, en tevens de Fresiones en de Suevi, en de barbaarse kustbewoners, die hij omwille van de grote afstand nog niet met zijn prediking had bewerkt, ontvingen hem eerst met vijandschap en afkeer. Nadien echter, wanneer hij hen stilaan door de genade van Christus het woord Gods begon door te dringen, keerde het grootste deel van deze ruwe en barbaarse bevolking zich af van de afgoden, bekeerde het zich tot de ware God en onderwierp zich aan Christus".⁴⁷

Uit de volgende tekst in de *Vita Eligii* blijkt dat het voor Eligius een heidense klus was geweest deze bevolkingsgroepen te bekeren tot het christendom:

"Bovendien had hij het zwaar te verduren bij de Flandris, streed met niet aflatende ijver bij de Andouerpis en bekeerde vele dwalende Suevos".⁴⁸

Ook hier sprak Eligius van "Andouerpis" als bevolkingsgroep, niet als plaats. De Antwerpenaars (Andouerpi en Andouerpenses) worden in de zevende eeuw in een opsomming van volkeren geplaatst: Vlamingen, Zeeuwen, Friezen en kustbewoners.

"Antwerpenaars" is de naam van een volksstam, die ouder is dan de naam "Antwerpen" van de stad.

De stadsnaam is ontleend aan de naam van de volksstam. De Andouerpi/Andouerpenses waren een antieke Keltische volksstam, de "Beide Oeverbewoners".^{49 21}

Was Antwerpen in de tijd van zijn stichting een heidense nederzetting? Nee, want wat ik in het begin al vermeldde, is dat een parochiekerk, de Sint-Michielskerk, al vanaf de begintijd van Antwerpen bestond.

Daar kwam na enige tijd de burchtkerk, de Sint-Walburgiskerk, bij.⁵⁰

Dit bewijst dat Antwerpen van meet af aan een christelijke nederzetting is geweest. Het levensverhaal van Eligius en zijn evangelie kan op zich waar zijn, maar het is zeker nooit in de Scheldestad gebeurd. Dat de Andouerpi heidens waren geweest, stamt uit de tijd van vóór de stichting van Antwerpen.

Volgens de gevestigde wetenschap zou bisschop Eligius in Antwerpen buiten zijn diocees hebben gepredikt. De Schelde was destijds de grens tussen twee diocesen: het bisdom Turnicum (Doomik) van Eligius aan de linkeroever van deze rivier en het bisdom Kamerijk aan de rechterzijde waar Antwerpen ligt. Volgens de Belgische classicus Alfred Michiels zou Eligius alleen de Antwerpenaars, die aan de linkeroever van de Schelde woonden, dus binnen zijn diocees, hebben bezocht.⁵¹

Dat een bisschop buiten zijn eigen diocees zou hebben gepredikt, is al grote onzin. Zoiets komt niet voor.

Bovendien is het onmogelijk dat Eligius Antwerpen bezocht zou hebben, omdat de plaats in zijn tijd nog niet bestond.

De monniken uit de twaalfde eeuw, die de *Vita Eligii* hadden (over)geschreven, schoven Antwerpen een stuk terug in de tijd naar de periode dat Vlaanderen nog door heidenen werd bevolkt. Waarom deden ze dit? Dat hoorde bij de verspreiding van het christendom. Het was christelijke politieke propaganda, waar veel middeleeuwse scriptoria er bol van staan. De monniken bewerkten te goeder trouw voor hun geestelijke leider, de paus, alle middeleeuwse geschriften ter meerdere glorie van het christendom. Dat zien ze als een correctie in de geschiedenis conform Gods bedoelingen.⁵²

De monniken wisten misschien niet hoe oud Antwerpen was. Vermoedelijk dachten ze dat de Scheldestad ook in de tijd bestond dat de evangeliepredikers over heel Europa hun christendom trachten te verspreiden. Archeologie bestond in hun tijd nog niet. De archeologie (jagers op schatten of verzamelaars van curiosa niet meegerekend) bestond pas eind achttiende eeuw.⁵³

Hadden de middeleeuwse monniken enig kennis gehad van het archeologische en historische verleden van Antwerpen, dan zouden ze hun verhaal over de Scheldestad waarschijnlijk nooit zo hebben geschreven. De monniken hadden Antwerpen enige eeuwen teruggeschoven in een tijd van vóór de stichting van deze stad. Op deze manier ontstond de legendarische vroegmiddeleeuwse Andouerpis.

Amandus

De volgende evangelieprediker die de Andouerpenses en andere Germaanse bevolkingsgroepen trachtte te bekeren was Amandus, die niet lang na Eligius ten tonele verscheen. Zijn levensbeschrijving staat in de *Vita Sancti Amandi* uit de achtste eeuw.

Amandus werd op ongeveer twintigjarige leeftijd monnik. In 628 werd hij tot missiebisshop gewijd. Op verzoek van de Merovingische koning Chlotharius II begon hij eerst de heidense bewoners van Ganda (Gent) te evangeliseren. Aanvankelijk had hij weinig succes, totdat een door Amandus verricht wonder, waarbij hij een opgehangen crimineel weer tot leven wekte, de gevoelens van de bevolking veranderde. Daarna maakte hij vele bekeerlingen. Hij missioneerde ook langs de oevers van de Schelde, waar hij een aantal kerken en kloosters stichtte. In 647 werd hij bisschop van Traiectum (Maastricht). In de door hem gestichte abdij van Elnone (later abdij van Sint-Amandus genoemd) overleed hij.⁵⁴

Een tekst uit de vita luidt:

"Eindelijk vond hij een klein eiland naast de rivier de Scaldum met de naam Chanalaus. Daar ijverde hij een aantal dagen met zijn geestelijke broeders voor Christus. Maar degenen die Gods woord minachtten werden getroffen door een twee jaar durende zware pestepidemie, zodat de huizen te gronde werden gericht en de akkers in eenzaamheid vervielen. Niet alleen werden dorpen en castra verwoest, in deze streken bleef er zelfs bijna niemand over van degenen die de man Gods bij zijn prediking hadden misprezen".⁵⁵

De Scaldum, in andere teksten Scaldis, is de Schelde, daarom is het eilandje Chanalaus [Kanala-us], elders in de tekst Chanelaus, aan Antwerpen gekoppeld.

Sint Amandus

In Vlaanderen kent de Schelde geen eilanden langs de rivier en voor zover bekend waren ze er ook nooit geweest. Chanalaus is dan ook vermoedelijk ontsproten aan de fantasie van de monnik, die de vita had geschreven.

In een minder bekende historische tekst, de *Vita Metrica Amandi* komt Chanalaus voor onder de naam Caluloo.⁵⁶

Omdat dit eilandje aan Antwerpen is gekoppeld, wordt Caluloo met het dorpje Kallo (ten zuiden van Antwerpen) vereenzelvigd. Er is echter geen enkele aanwijzing dat het dorpje Kallo ooit een eiland is geweest

Ondanks dat verscheidene middeleeuwse auteurs de levensloop van Amandus hadden beschreven, staat in geen enkele bron iets over zijn aanwezigheid in Antwerpen.⁵⁷

Dat verschillende vorsers deze heilige bij Antwerpen hadden betrokken, komt vooral omdat het eiland Chanalaus, waar Amandus en zijn gezellen enige dagen hadden doorgebracht, met het Antwerpse stadsdeel Caloes (ook het Kiel genoemd) of het dorp Kallo (ten noorden van Antwerpen) hadden vereenzelvigd. Afgezien van een vage naamsovereenkomst is er echter geen enkele reden om Canalaus aan Caloes of Kallo te koppelen.

Een gebied dat zó zwaar door de pest werd getroffen als in bovenstaande tekst is beschreven, moet welhaast dichtbevolkt zijn geweest. Hoe dichter de mensen bij elkaar wonen, des te groter is de kans dat de pest, een zeer besmettelijke ziekte, dood en verderf om zich heen kan zaaien.

Vlaanderen en de streek rondom Antwerpen waren in de Merovingische tijd echter zeer dun bevolkt. Dat blijkt uit het uiterst geringe aanbod van artefacten uit de vroege middeleeuwen in deze streek. Dan is het duidelijk dat bovenstaande tekst uit de *Vita Sancti Amandi*, waar het om een dichtbevolkt gebied gaat met dorpen en castra, in het geheel niet bij Vlaanderen en de streek rondom Antwerpen uit de vroege middeleeuwen past.

Hoe kan dat? Omdat de beschreven situatie in de vita (pestepidemie, huizen, dorpen, castra) helemaal geen beschrijving van het gebied uit de vroege middeleeuwen kan zijn. Pas als we deze beschrijving naar de volle middeleeuwen (de tijd van de opkomst van de steden) opschuiven, krijgen we het beeld dat de monniken in de vita over Vlaanderen en de streek rondom Antwerpen hebben geschetst.

Ook de *Vita Eligii* beschrijft deze pestepidemie en wel in het jaar van Eligius' dood:

"Tenslotte verwoestte in die tijd een ziekte op pijnlijke wijze talrijke steden van Francia".⁵⁸

Deze tekst past evenmin in de vroege middeleeuwen om dezelfde reden als de teksten in de *Vita Sancti Amandi*, namelijk omdat in het eerste millennium vele gebieden dunbevolkt waren (weinig artefacten gevonden). In die tijd waren Keulen, Rome en Constantinopel vrijwel de enige steden in Europa. De tekst "talrijke steden in Francia" (waartoe ook Vlaanderen en het diocees van Eligius behoren) kan alleen kloppen als we deze beschrijving in de vita in de volle middeleeuwen plaatsen.

We zien dus zowel bij de *Vita Eligii* als bij de *Vita Sancti Amandi* hetzelfde, namelijk dat sommige beschreven gebeurtenissen en bouwwerken (o.a. pestepidemie en castra) in een vroegere periode is geplaatst, dus van de volle middeleeuwen naar de vroege middeleeuwen, ofwel van het tweede naar het eerste millennium, zodat de teksten over een bepaalde stad of streek niet meer passen bij de archeologische vondsten uit de Merovingische tijd van het betreffende gebied. Je kunt het ook zó zien: de monniken hadden met hun obscure bewerking van de beide scriptoria twee periodes in elkaar geschoven, namelijk de tijd van de evangeliepredikers, waarin de heidenen tot het christendom moesten worden bekeerd en de tijd van de opkomst van de steden, waaronder Antwerpen, waarin ook vaker besmettelijke ziektes als de pest voorkwamen. Op deze manier krijg je een vertekend beeld van de Merovingische tijd.

Wat betekenen *Vita Eligii* en *Vita Sancti Amandi* voor Antwerpen? De *Vita Eligii* vertelt alleen iets over de heidense Antwerpenaren, maar dat is uit de tijd van vóór de stichting van Antwerpen. De *Vita Sancti Amandi* verhaalt wel over de Schelde, maar het is niet duidelijk dat het deze zich in de omgeving van Antwerpen heeft afgespeeld, omdat het eiland Chanalaus daar niet aan kan worden gekoppeld. Bovendien kunnen de beschreven gebeurtenissen in de beide vitae niet in Antwerpen zijn gebeurd, omdat (ik zeg het nog maar eens) de stad toen niet bestond.

²⁹ Oost, T. 'De Gallo-Romeinse periode (ca. 150 – ca. 250/270)' in: *Van nederzetting tot metropool*, deel I, Antwerpen 1982, p. 17

³⁰ Oost, T. 'Het duister Antwerpen (ca. 640 tot 836)' in: *Van nederzetting tot metropool*, deel I, Antwerpen 1982, p. 20

³¹ idem, p. 18 en 20

³² Warmenbol, E. 'Hoe Frankisch zijn de oudere Antwerpse vondsten wel?' in: *Het ontstaan van Antwerpen. Feiten & fabels*, Antwerpen 1987, p. 151 en 155

³³ Oost, T. 'De Gallo-Romeinse periode (ca. 150 – ca. 250/270)' in: *Van nederzetting tot metropool*, deel I, Antwerpen 1982, p. 14

³⁴ Herremans, D. 'De Gallo-Romeinse periode' in: *De topografische evolutie van het Antwerpse stadsgebied*, Universiteit Gent 2004, p. 43-47

³⁵ Warmenbol, E. 'Hoe Frankisch zijn de oudere Antwerpse vondsten wel?' in: *Het ontstaan van Antwerpen. Feiten & fabels*, Antwerpen 1987, p. 154-155

³⁶ idem, p. 155

³⁷ Lafaurie, J. 'De gouden tremissis geslagen te Anderpus en andere Merovingische munten gevonden nabij Antwerpen' in: *Het ontstaan van Antwerpen. Feiten & fabels*, Antwerpen 1987, p. 160

³⁸ idem, p. 158

³⁹ Voogel, R. 'Een stapje verder over de Andouerpi' in: *SEMafoor* 11-4, 2010, p. 34

⁴⁰ Michiels, A. '7^e-8ste eeuw: gouden munt (triens) met opschrift ANDERPUS' in: *Andouerpis Antwerpen*, Rumst 2007, p. 103-106

⁴¹ Vanhoudt, H. 'Merovingische tremissis van "Antwerpen" in herinnering' in: *De muntklapper*, nr. 66, 2010, p. 4 <http://www.egmp.nunaar.be/artikels/Muntkl66A.pdf>

⁴² Lafaurie, J. 'De gouden tremissis geslagen te Anderpus en andere Merovingische munten gevonden nabij Antwerpen' in: *Het ontstaan van Antwerpen. Feiten & fabels*, Antwerpen 1987, p. 159

⁴³ Mets, D. 'De 'Archeologisch besluit in historische context' in: *Het middeleeuwse aardewerk van het site "Stadsparking" te Antwerpen*, Katholieke Universiteit Leuven, 1982, p. 112. In een noot naast de tekst over een muntatelier binnen de burcht merkt een archeoloog op: "Als er een geweest is!"

⁴⁴ Valsemunters werden in een ketel gestopt in: *Antwerpen toen en nu*, <http://asp.gva.be/dossiers/-a/antwerpen/munt.asp>

⁴⁵ 'De munt te Antwerpen' in: *Munten en penningen van alle tijden*, Stad Antwerpen, 1955, p. 5

⁴⁶ ¹⁸ Eligius, in: *Wikipedia*, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Eligius>

⁴⁷ Michiels, A. 'De bronnen voor de naam Antwerpen' in: *Andouerpis Antwerpen*, Rumst 2007, p. 93

De vertalingen uit de *Vita Eligii* zijn van Alfred Michiels (2007).

⁴⁸ idem, p. 95

⁴⁹ Michiels, A. 'Wie waren de Antwerpenaars?' in: *Andouerpis Antwerpen*, Rumst 2007, p. 162-163

⁵⁰ Oost, T. 'De Antwerpse burcht (836 – ca. 1200/1225)' in: *Van nederzetting tot metropool*, Stad Antwerpen, Antwerpen 1982, p. 22-23

⁵¹ Michiels, A. 'De bronnen voor de naam Antwerpen' in: *Andouerpis Antwerpen*, Rumst 2007, p. 99-100

⁵² Maas, A. 'Mysterium' in: *SEMafoor* 12-4, 2011, p. 26

⁵³ Archeologie, in: *Wikipedia*, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Archeologie>

⁵⁴ Amandus van Gent, in: *Wikipedia*, http://nl.wikipedia.org/wiki/Amandus_van_Gent

⁵⁵ Michiels, A. 'Begin 8ste eeuw: vita Amandi' in: *Andouerpis Antwerpen*, Rumst 2007, p. 101-103

⁵⁶ Herremans, D. 'De Merovingische periode' in: *De topografische evolutie van het Antwerpse stadsgebied*, Universiteit Gent 2004, p. 81

⁵⁷ Acker, J. Van 'Missionering in een opnieuw bevolkt gebied' in: *Antwerpen van Romeins veer tot wereldhaven*, Uitgeverij Mercurius, Antwerpen 1975, p. 14

TENTOONSTELLINGEN

Heerlen Thermenmuseum *Er was eens een Romeinse weg* tot 1-4 met fraai boek over wegen in de oudheid in het noorden van het Romeinse Rijk

Leiden: Rijksmuseum van Oudheden nieuwe presentatie *Archeologie van Nederland* tot 31-12-12

Nijmegen Museum het Valkhof *High Tech Romeinen* tot 5-3

Attendering permanente exposities:

- Alphen aan den Rijn Archeologie-huis Zuid-Holland (bij *Archeon*)
- Ath: Gallo-Romeinse tijd

SEMafoortjes

CHRONOLOGIE 1^E MILLENNIUM

Bij het lezen van artikelen en boeken over chronologieproblemen in het eerste millennium is het werken met jaartallen vaak onduidelijk en verwarrend. Een lezer attendeert ons op de volgende mogelijkheid. Dateringen geven we als volgt aan: *cJaartal* is conventionele jarentelling en *hJaartal* is hypothetische jarentelling. Deze aanduidingen gebruiken we alleen als het om de periode c600 – c900 gaat. De hjaartallen zijn alleen mogelijk vanaf circa c600 tot heden. Van alle cjaartallen moet dan circa 300 jaren afgetrokken worden. We leven nu dus in c2012 of h1712. In de conventionele telling zijn dus ongeveer 300 jaren teveel ingebracht en geteld, tenminste als men Heribert Illig volgt..... Een mogelijk bezwaar tegen de door Illig geponeerde fantoomtijd is de geschiedschrijving van de Tangdynastie in China. Deze dynastie kwam in c624 n.Chr. aan de macht, die daarna meer gecentraliseerd werd en meer afhankelijk van een bestuursapparaat (ambtenaren). Onder keizer Hsuan-tsung (c685-c762) brak in

- Bavay: Musée site archéologique départementale
- Den Haag: Museon *De eerste kustbewoners*
- Haltern am See: Romeinse tijd
- Künzig Museum Quintana: Der Künziger Römerschatz
- Liberchies: over Kelten en Romeinen
- Rindern: Museum Forum
- Utrecht Centraal Museum Nieuwe vaste opstelling Romeinse geschiedenis
- Xanten: LVR-Römer Museum

China een gouden eeuw van culturele prestaties aan. Omstreeks c870 nam de macht van de Tang af door een reeks grootschalige boerenopstanden, die voortduurde tot in c907 de laatste Tang-keizer werd afgezet. De tijd van de Tang-dynastie valt samen met de fantoomtijd van Illig.

KLEINERE BIJENKOMSTEN

Met enige regelmaat krijgt het bestuur van SEM het verzoek om over een bepaald thema kleinere bijeenkomsten te organiseren. Discussie per mail en op een internetforum is mooi, maar elkaar daadwerkelijk ontmoeten en enkele uren van gedachten wisselen en discussiëren is toch weer wat anders. Het bestuur van SEM begrijpt deze behoefte en ook de waarde ervan, en zal initiatieven ondersteunen al is het maar door bekendmaking en mogelijke hand- en spandiensten. Tevens past deze wens in een toekomstvisie van SEM. Het bestuur is daarmee al een jaar bezig en komt in 2012 met een document over de Koers van SEM. Lezers van *SEMafoor* krijgen gelegenheid om daarop te reageren en na bijstelling wordt het een werkprogramma.

Studiekring **Eerste Millennium**

Hof 6
4854 AZ Bavel

COLOFON

SEMafoor

Tijdschrift van de SEM
Studiekring Eerste Millennium

De studiekring SEM beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

SEMafoor verschijnt 4x per jaar.

Abonnementsprijs

De kosten voor een jaarabonnement bedragen € 35,00.

Het bedrag dient overgemaakt te worden op de rekening van:

Stichting SEM, Bavel

ING 910.26.78

o.v.v. *ab. Semafoor 2010*

Voor het **buitenland** geldt:

IBAN: NL 44 INGB0009 102678 BIC: INGBNL2A

Het jaarabonnement wordt

automatisch verlengd tenzij men uiterlijk

1 november 2010 schriftelijk heeft opgezegd.

Redactieadres

Hof 6, 4854 AZ Bavel

E-mail: info@semafoor.net

Website SEM

www.semafoor.net

Contactadres in België:

Kurt Wayenberg

Veldstraat 58

2547 Lint

E-mail: kurt.wayenberg@hp.com